

TESLİMİYET İLE DİRENİŞ ARASINDA SABIR VE TEVEKKÜL

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

Teslimiyet ile Direniş Arasında: Sabır ve Tevekkül, sabır ile tevekkülü klasik bir vaaz diliyle yüceltmek yerine, onları semantik, teolojik, psikolojik, pedagojik, ahlâkî, sosyolojik, siyasal, ekonomik, antropolojik, kamu yönetimi ve hukuk eksenlerinde otopsiye yatan eleştirel bir metindir. Çalışmanın ana iddiası şudur: Sabır susmak, tevekkül vazgeçmek değildir. Sabır, insanın acı, gecikme, haksızlık ve belirsizlik karşısında haysiyetini kaybetmeden ayakta kalmasıdır; tevekkül ise insanın emeğini, tedbirini ve sorumluluğunu yerine getirdikten sonra sonucu kendi benliğinin putuna çevirmemesidir.

Metin, sabrın kök anlamında çözülmemek, dayanmak ve sebat etmek bulunduğunu; tevekkülün ise güvenmek, vekil kılmak ve sınır bilinciyle ilişkili olduğunu gösterir. Teolojik düzlemde kadercilik ile hakiki tevekkül ayrılır; peygamberî sabrın pasif bekleyiş değil, hakikat uğruna uzun soluklu direnç olduğu vurgulanır. Psikolojik eksende sabır dayanıklılık, tevekkül ise kontrol yanılmasına karşı iç denge olarak okunur. Pedagojik bölüm, çocuğa sabır adı altında itaat öğretilmesini eleştirir. Ahlâk bölümünde haysiyet, niyet, emek ve sonuç ilişkisi tartışılır.

Sosyolojik, siyasal ve ekonomik bölümlerde kavramların güçlüler tarafından zayıfları susturmak için nasıl istismar edildiği gösterilir. Halkın sabrı kutsaldır, fakat halkın sabrını sömüren düzen kutsal değildir. Kamu yönetimi ve hukuk bölümleri, tevekkülün ihmali, sabrın ise geciken adaleti örtmek için kullanılmayacağını savunur. Heterobilim Okulu bağlamında sabır etik metabolizmanın direnç dokusu, tevekkül ise kibri temizleyen iç denge organı olarak tanımlanır. Metnin sonucu keskindir: Sabır haysiyetin uzun yürüyüşüdür; tevekkül, emeğini tamamlamış insanın nefsinin sonuç tahtından indirme terbiyesidir.

SUMMARY

Between Submission and Resistance: Patience and Tawakkul is a critical essay that does not merely praise patience and tawakkul in the language of traditional preaching; instead, it anatomizes them through semantic, theological, psychological, pedagogical, ethical, sociological, political, economic, anthropological, public administration, and legal lenses. Its central claim is clear: patience is not silence, and tawakkul is not resignation. Patience is the capacity to remain upright, without losing dignity, in the face of pain, delay, injustice, and uncertainty. Tawakkul is the discipline of not turning the outcome into an idol of the ego after one has fulfilled effort, precaution, and responsibility.

The text shows that patience, in its root meaning, involves not dissolving, enduring, and remaining steadfast, while tawakkul is tied to trust, entrusting, and awareness of limits. The theological section separates fatalism from genuine tawakkul and stresses that prophetic patience is not passive waiting but long-breathed resistance for truth. Psychologically, patience is read as resilience, and tawakkul as inner balance against the illusion of

control. The pedagogical section criticizes teaching children obedience under the name of patience. The ethical section examines dignity, intention, labor, and outcome.

The sociological, political, and economic sections reveal how these concepts can be abused by the powerful to silence the weak. The patience of the people is sacred, but the order that exploits it is not. The sections on public administration and law argue that tawakkul cannot cover negligence, and patience cannot justify delayed justice. In the framework of the Heterobilim Okulu, patience is defined as the resistant tissue of ethical metabolism, while tawakkul is the inner organ that cleanses arrogance. The conclusion is sharp: patience is the long march of dignity; tawakkul is the discipline by which a person, after completing their labor, removes the ego from the throne of results.

1. Giriş: Kavramların Otopsi Masasına Yatırılması

Sabır ve tevekkül, bizim kültürümüzde çok konuşulan ama çoğu zaman yanlış anlaşılan iki ağır kavramdır. Ağırdırlar, çünkü yalnızca dinî bir telkin, ahlâkî bir nasihat ya da gündelik bir teselli cümlesi değildirler; insanın zamanla, acıyla, belirsizlikle, kaderle, emekle, adaletle ve iktidarla kurduğu ilişkinin en derin damarlarına temas ederler. Bir insanın neye sabrettiği, ne zaman sabrettiği, kimin adına sabrettiği ve sabrının sonunda neyi koruduğu, onun ahlâkî omurgasını gösterir. Benzer şekilde bir insanın neye tevekkül ettiği, tevekkülü eylemden önce mi sonra mı çağırdığı, sorumluluktan kaçmak için mi yoksa sınırını bilmek için mi kullandığı, onun varlık karşısındaki edebini ve zaafını açığa çıkarır. Bu yüzden sabır ve tevekkül masum kavramlar değildir; yanlış elde uyuşturucuya, doğru elde dirence dönüşürler.

2

Bu çalışmanın derdi, sabır ve tevekkülü klasik bir vaaz diliyle övmek değildir. Zaten bu iki kavram yeterince övülmüştür; mesele biraz da bu övgülerin altında nasıl ezildiklerini görmektir. Çünkü bazı kavramlar çok tekrarlandıkça güçlenmez, aksine içi boşalır. Sabır da tevekkül de bu talihsizliği yaşamıştır. "Sabret" sözü, çoğu zaman haksızlığa uğrayanın omzuna bırakılan ucuz bir yük hâline gelmiştir. "Tevekkül et" cümlesi, bazen çalışmayanın, düşünmeyen, tedbir almayan, sorumluluk üstlenmeyen arkasına saklandığı dindar görünümlü bir perdeye dönüşmüştür. Böylece kavramların ilâhî, ahlâkî ve insanî cevheri, gündelik hayatın kolaycı telkinleri içinde aşınmıştır. Kavramlar ölmemiştir belki, ama yaralanmıştır. Bu yüzden onları otopsi masasına yatırmak gerekir.

Otopsi burada kavramları öldürmek anlamına gelmez; tam tersine, onların hangi organlarının çalıştığını, hangi damarlarının tıkanıp tıkanmadığını, hangi yerlerinden zehirlendiğini, hangi yorumlar tarafından sakatlandığını anlamak demektir. Sabır ve tevekkül, diri kavramlardır; fakat diri oldukları için de istismar edilmeye açıktırlar. Ölü bir kavram kimseyi yönetemez, kimseyi teselli edemez, kimseyi susturamaz. Diri kavramlar ise hem diriltir hem de yanlış elde uyuşturur. Sabır, haysiyeti koruyan bir iç disiplin olabileceği gibi, öğrenilmiş çaresizliğin ahlâk kılıfına sokulmuş biçimi de olabilir. Tevekkül, insanın haddini bilmesi ve sonucu mutlak kontrol etme kibrinden vazgeçmesi olabileceği gibi, tembelliğin, kaderciliğin ve kamusal sorumsuzluğun cilalı adı da olabilir. İşte otopsi tam burada başlar: Kavramın hakiki organı ile sahte protezi birbirinden ayrılmalıdır.

Sabır, ilk bakışta beklemek gibi görünür. Oysa her bekleyiş sabır değildir. Kimi bekleyiş korkudan doğar, kimi çaresizlikten, kimi alışkanlıktan, kimi de insanın içinde biriken itirazı nereye koyacağını bilememesinden. Hakiki sabır, zaman karşısında çözülmemek, acı karşısında ahlâkını kaybetmemek, öfke karşısında haysiyetini düşürmemek, mücadele uzadığında ruhunu çürütmemektir. Sabır, insanın kendi içindeki

dağılmayı tutmasıdır. Ama burada ince ve tehlikeli bir eşik vardır: Sabır, haksızlığı meşrulaştırmaya başladığı anda erdem olmaktan çıkar. Bir anne evladının hastane kapısında beklerken gösterdiği sabırla, bir yurttaşın yıllarca adalet beklemeye mahkûm edilmesi aynı şey değildir. Birincisi insanî dayanıklılıktır; ikincisi kurumsal zulmün zamana yayılmış biçimi olabilir. Demek ki sabır, bağlamından koparıldığında ahlâkî anlamını kaybeder.

Tevekkül de benzer bir kaderi taşır. Tevekkül, insanın çalışıp çabaladıktan, aklını kullandıktan, tedbirini aldıktan, sorumluluğunu yerine getirdikten sonra sonucu mutlak biçimde kendi benliğine bağlamamasıdır. Tevekkül, eylemden kaçış değil, eylemden sonra benliğin haddini bilmesidir. İnsan ekip biçer, fakat yağmuru kendisi yağdıramaz. İnsan mahkemeye başvurur, delil toplar, hakkını arar, fakat hükmü kendi cebinden çıkaramaz. İnsan çocuğunu yetiştirir, emek verir, yol gösterir, fakat onun kaderini kendi iradesinin kuklası hâline getiremez. Tevekkül tam bu sınırdadır: insanın yapabileceğini yapması, yapamayacağını ise kibirle zorlamamasıdır. Ama eylem yoksa tevekkül de yoktur. Tedbir almadan tevekkül ettiğini söyleyen kişi, aslında tevekkül etmiyor, sorumluluğunu göğe havale ediyordur. Bu ise inanç değil, kaçaktır.

Bu iki kavramı birlikte düşünmek gerekir, çünkü sabır ve tevekkül birbirinin eksik bıraktığı yeri tamamlar. Sabır, insanı zaman karşısında diri tutar; tevekkül, insanı sonuç karşısında kibirden korur. Sabır olmadan tevekkül gevşek bir teslimiyete dönebilir; tevekkül olmadan sabır öfkeyle sertleşip ruhu kemiren bir inada dönüşebilir. Sabır, yürüyüşün ahlâkıdır; tevekkül, yürüyüşten sonra insanın göğe karşı edebidir. Sabır, emek boyunca insanı ayakta tutar; tevekkül, emeğin sonucunu putlaştırmasını engeller. Bu yüzden sabır ve tevekkül, pasifliğin değil, olgunlaşmış iradenin iki ayrı yüzüdür.

Fakat Türkiye gibi sabrın yoksula, tevekkülün güçsüze sıkça tavsiye edildiği toplumlarda bu kavramlara daha sert bakmak gerekir. Çünkü bir kavramın hakikati kadar, kim tarafından kime söylendiği de önemlidir. Tok olan aç olana sabır tavsiye ediyorsa, makam sahibi hak arayana tevekkül telkin ediyorsa, başarısız yönetici afeti kaderle açıklıyorsa, patron düşük ücreti kanaatle süslüyorsa, bürokrat geciken hizmeti yurttaşın sabrına havale ediyorsa, orada kavram değil, tahakküm konuşuyordur. Sabır ve tevekkül, güçlülerin sorumluluktan kaçma dili hâline geldiğinde, artık ahlâkî değil siyasî bir işlev görür. Kavramlar o anda vicdanın değil, düzenin bekçisi yapılırlar.

Bu otopsinin amacı tam da budur: sabır ve tevekkülü sahte teslimiyetin elinden alıp ahlâkî direnişin, sorumluluğun, haysiyetin ve adaletin alanına geri çağırarak. Sabır susmak değildir; doğru zamanda, doğru biçimde, doğru şey uğruna dağılmadan direnebilmektir. Tevekkül vazgeçmek değildir; insanın kendi payına düşeni yaptıktan sonra sonucu benliğinin putuna çevirmemesidir. Bu ikisi birlikte düşünüldüğünde insanın etik metabolizmasında derin bir denge kurar: biri iç dağılmayı engeller, diğeri dış sonucu mutlaklaştırma kibrini kırar. Yanlış öğretildiklerinde toplumları uyuştururlar; doğru kavrandıklarında insanı, aileyi, hukuku, siyaseti ve kamu düzenini yeniden ahlâkî bir zemine çağırırlar.

Filozof Kirpi: "Sabır, haksızlığın önünde diz çökmek değil; haysiyetin zamanla güreşmesidir. Tevekkül ise tembelin yastığı değil; emeğini tamamlamış insanın göğe bıraktığı temiz nefestir."

Semantik: Kelime Kökleri, Anlam Kaymaları, Gündelik Dil

Sabır ve tevekkül, Türkçede yalnızca iki dinî kavram olarak dolaşmaz, gündelik hayatın sinir uçlarına yerleşmiş iki büyük varoluş kelimesi olarak yaşar. İnsan bir hastane koridorunda beklerken sabır der, mahkeme kapısında yıllarca dosyasının dönmesini izlerken sabır der, çocuğunun sınav sonucunu beklerken sabır der, işsizliğin, borcun, ayrılığın, ölümün, gecikmiş adaletin karşısında sabır der. Tevekkül ise daha sessiz bir kelimedir, insanın elinden geleni yaptıktan sonra içine çöken o derin kabulleniş anında belirir. Fakat bu

iki kelime ne kadar çok kullanılmışsa o kadar da aşınmıştır. Bazı kelimeler halkın dilinde yaşarken büyür, bazıları ise kötü kullanımın altında inceler, eski kudretini kaybeder. Sabır ve tevekkül bugün tam da bu iki hâlin arasında durur: hem derin, hem yorgun; hem sahici, hem istismara açık; hem insanı ayakta tutan, hem insanı susturmak için kullanılan kelimeler.

“Sabır” kelimesi Arapça “sabr” kökünden gelir. Kök anlamı itibarıyla tutmak, alkoymak, kendini dağıtmamak, dayanmak ve direnmekle ilgilidir. Buradaki temel mânâ pasif bekleyiş değil, insanın kendi içindeki çözülmeyi kontrol altına almasıdır. Sabreden kişi sadece bekleyen kişi değildir; kendini öfkenin, paniğin, intikamın, dağılmanın, yılgınlığın eline bırakmayan kişidir. Bu yüzden sabrın semantik çekirdeğinde bir tür iç disiplin vardır. Sabır, ruhun kendini tutmasıdır. Fakat “tutmak” burada bastırmak anlamında anlaşılırsa kavram zedelenir. Çünkü bastırılan şey bir gün zehirli biçimde geri döner. Hakiki sabır, acıyı yok saymak değil, acının insanı ahlâksızlaştırmasına izin vermemektir. Kelimenin derininde bir ahlâk kası vardır; sabır, insanın zaman karşısında kaslarını gevşetmeden durabilmesidir.

“Tevekkül” kelimesi ise Arapça “vekele” kökünden gelir; vekil kılmak, güvenmek, dayanmak, işi bir merciye havale etmek anlam alanına sahiptir. Fakat burada kritik nokta şudur: tevekkül, işi baştan savmak değildir. İnsan kendi sorumluluğunu yerine getirmeden tevekkül edemez. Tevekkül, eylemden önce çağrıldığı anda kadercilik olur; eylemden sonra geldiğinde ahlâkî olgunluk kazanır. Kelimenin semantik merkezinde güven vardır, ama bu güven miskin bir bırakma hâli değildir. Daha çok, insanın kendi sınırını tanımasıdır. İnsan çalışır, planlar, düşünür, tedbir alır, dua eder, mücadele eder; fakat sonucun tamamına hükmedemeyeceğini bilir. Tevekkül, insanın kendi payına düşeni yaptıktan sonra sonucu mutlak kontrol etme iddiasından vazgeçmesidir. Bu yönüyle tevekkül, kibir terbiyesidir. İnsana şunu söyler: Sen öznesin, ama mutlak özne değilsin; sen eyleyen varlıksın, fakat evren senin parmaklarının ucunda dönen oyuncak değildir.

4

Gündelik dilde ise bu kelimeler çoğu zaman kök anlamlarından uzaklaşır. “Sabret” sözü, bazen iyileştirici bir merhem gibi söylenir, bazen de insanın ağzına tıklan pamuk gibi. Birine “sabret” demek, bağlama göre büyük bir insanî destek de olabilir, zalimce bir susturma tekniği de. Mesela ağır bir hastalık sürecinde, kayıp yaşayan bir insana sabır dilemek, onun acısını tanıyan mütevazı bir dayanışma cümlesidir. Fakat emeğinin karşılığını alamayan işçiye, adalet bekleyen yurttaşta, şiddete uğrayan kadına, torpille dışlanan gence, yıllarca yargı kapısında bekletilen insana sadece “sabret” demek, çoğu zaman ahlâk değil, düzen terbiyesidir. Kelime aynı kelimedir, fakat kimin söylediği, kime söylediği, hangi durumda söylediği anlamı kökten değiştirir. Dilin vicdanı bağlamda saklıdır.

Tevekkül de gündelik dilde benzer bir anlam kaymasına uğramıştır. İnsanlar çoğu zaman “tevekkül ettik” derken aslında “artık elimizden bir şey gelmiyor” demek ister. Bu bazen sahici bir sınır bilincidir; insan gerçekten elinden geleni yapmıştır ve artık sonucu beklemekten başka yolu yoktur. Ama bazen “tevekkül ettik” cümlesi, yapılmayan işlerin üzerine çekilen manevî bir perde olur. Önlem alınmamıştır, plan yapılmamıştır, liyakat gözetilmemiştir, hukuk işletilmemiştir, tedbir düşünülmemiştir; sonra da sonuç felakete dönünce “tevekkül” denmiştir. Bu, tevekkül değil, sorumluluğun dinî bir kelimeyle makyajlanmasıdır. Tevekkülün en büyük semantik trajedisi burada başlar: hakiki anlamı güven ve haddini bilmek iken, bozulmuş anlamı ihmali örtmek, tembelliği kutsamak ve kaderciliği yumuşatmak hâline gelir.

Sabır kelimesinin de büyük trajedisi, direnişten itaate doğru kaydırılmasıdır. Kelimenin kökünde dayanma, sebat, çözülmeme ve direnme varken, gündelik kullanımda çoğu zaman susma, kabullenme, itiraz etmeme ve bekleme anlamına indirgenir. Oysa sabır, hakikatin yanında durma süresidir; haksızlığın önünde eğilme süresi değil. Bir insan haklı olduğu hâlde hakkını aramaya devam ediyorsa sabrediyordur. Bir toplum adalet talebini öfke sarhoşluğuna çevirmeden sürdürebiliyorsa sabrediyordur. Bir öğrenci öğrenmenin uzun yoluna razı oluyorsa sabrediyordur. Bir baba çocuğunun büyüme ritmine tahammül ediyorsa sabrediyordur. Fakat bir yurttaş, devletten hakkını alamadığı için yılgınlığa mahkûm ediliyorsa burada sabır değil, sistematik

yıpratma vardır. Sabır kelimesinin kirlendiği yer de burasıdır: erdem olan dayanıklılık, bazen çaresizliğin adı yapılı.

Tevekkülün diriltici anlamı ise insanı iki aşırıktan korur: bir yanda kontrol saplantısı, diğer yanda sorumsuz bırakış. Modern insan her şeyi kontrol etmek ister; sonucu, zamanı, bedeni, ilişkiyi, kariyeri, çocuğu, toplumu, hatta ölümü bile. Kontrol edemediğinde kaygıya düşer. Tevekkül burada insana ölçü öğretir. Fakat geleneksel miskinlik de başka bir çukurdur; insan bazen hiçbir şey yapmadan sonucu bekler ve buna tevekkül adını verir. Hakiki tevekkül bu iki uçtan da uzaktır. Ne her şeyi kontrol etme cinnetidir, ne hiçbir şey yapmama ataleti. Tevekkül, sorumlulukla sınır bilincinin bulunduğu yerdir.

Bu yüzden sabır ve tevekkülün semantik otopsi bize basit bir kelime incelemesinden fazlasını verir. Bir toplumun bu iki kelimeyi nasıl kullandığı, onun ahlâkî, siyasal ve psikolojik yapısını ele verir. Sabır sürekli aşağıdakilere, tevekkül sürekli mağdurlara tavsiye ediliyorsa, dilin içinde bir sınıf düzeni, bir iktidar hilesi, bir pedagojik terbiye mekanizması çalışıyor demektir. Ama sabır haysiyetle, tevekkül sorumlulukla birlikte düşünülüyorsa, bu iki kelime insanı edilgenleştirmez; tam tersine, insanın iç omurgasını güçlendirir. Sabır, zamanın dişlerine karşı ruhun kendini tutmasıdır. Tevekkül, emeğini tamamlamış insanın sonucu putlaştırmadan yürüyebilmesidir. Biri dağılmayı önler, diğeri kibri kırar.

Filozof Kirpi: "Sabır, kelimenin kökünde susmak değil, çözülmemek demektir; tevekkül ise işi göğe atmak değil, emeğini tamamladıktan sonra benliğinin küçük tahtından inmektir."

Teoloji: Kader, İrade, Sorumluluk, Peygamberî Sabır

Tevekkül ve sabır, teolojik zeminde ele alındığında ilk karşılaştığımız büyük gerilim kader ile irade arasındaki o kadim düğümdür. İnsan ne kadar özgürdür, kader ne kadar kuşatıcıdır, sorumluluk nerede başlar, teslimiyet hangi noktada erdem, hangi noktada kaçış olur? Bu sorular, yalnızca kelâm kitaplarının meselesi değildir; tarlada tohumu kuruyan köylünün, çocuğu işsiz kalan babanın, mahkeme kapısında yıllarca bekleyen yurttaşın, hastane koridorunda dua eden annenin de meselesidir. Çünkü kader fikri, insanın hayat karşısındaki çaresizliğini anlamlandırır; fakat yanlış yorumlandığında insanın iradesini uyuşturur. Tevekkül ve sabır tam bu tehlikeli sınırdır: biri Allah'a güvenin ahlâkını, diğeri zaman karşısında sebatın terbiyesini anlatır; fakat ikisi de kötü ellerde insanı eylemden uzaklaştıran bir kadercilik perdesine dönüşebilir. Teolojik otopsi bu yüzden şarttır; kavramların kalbini imanla, damarlarını sorumlulukla, sinirlerini adaletle birlikte okumak gerekir.

İslâm düşüncesinde tevekkül, insanın iradesini iptal eden bir teslimiyet değildir. Tam tersine, insanın kendi payına düşeni yaptıktan sonra sonucu mutlak biçimde sahiplenme kibrinden arınmasıdır. Kur'ânî ufukta insan sorumludur, çünkü insana akıl, irade, tercih, ahlâkî ayırt etme gücü ve eylem yükümlülüğü verilmiştir. İnsan seçer, niyet eder, çalışır, sakınır, tedbir alır, adaleti gözetir, haksızlığa karşı durur; sonra sonucu Allah'a bırakır. Buradaki bırakma, eylemden önceki miskin bırakış değildir; eylemden sonraki edep hâlidir. Bir işi hiç yapmadan "Allah'a havale ettim" demek tevekkül değil, sorumluluğu ilâhî dile fatura etmektir. Tevekkülün hakikati, insanın kendi sınırını bilmesidir; ben yaparım, fakat her şeyi ben belirleyemem. Ben yürürüm, fakat yolun bütün taşlarını ben döşeyemem. Ben mücadele ederim, fakat son hükmü kendi küçük nefsimin tahtından veremem.

Kader meselesi burada ince bir teolojik bıçak ister. Kader, insanın tembelliğine sığınak yapılırsa iman değil, zihinsel konfor üretir. Kader, insanı sorumluluktan kurtaran bir mazeret değildir; insanın varlık içindeki sınırlılığını hatırlatan büyük çerçevedir. Allah'ın ilmi her şeyi kuşatır, fakat bu kuşatma insanı ahlâkî sorumluluktan azat etmez. Kaderi bahane eden insan, çoğu zaman kendi ihmalini göğe doğru iteler. Tedbir

almadan felaketi kadere bağlayan yönetici, çalışmadan rızık bekleyen kişi, adalet için uğraşmadan zulmü "imtihan" diye açıklayan vaiz, tevekkülün değil, kadcerciliğin dilini konuşur. Kadcercilik, iman değildir; iradenin uyuşmasıdır. Hakiki tevekkül ise iradeyi öldürmez, onu kibirden temizler.

Sabır da teolojik düzlemde pasif katlanma değildir. Kur'ânî ve peygamberî çizgide sabır, hakta sebat, ibadette devamlılık, nefsin taşkınlıklarına direnç, musibet karşısında dağılmama, zulüm karşısında ahlâkını kaybetmeme hâlidir. Sabır yalnızca acıya dayanmak değildir; hakikati taşımaktır. Peygamberî sabır, suskun bir boyun eğme değil, uzun soluklu bir direnç ahlâkıdır. Hazreti Nûh'un çağrısındaki uzun nefes, Hazreti İbrâhim'in put düzenine karşı yalnız duruşu, Hazreti Mûsâ'nın Firavun karşısındaki hakikat cesareti, Hazreti Yûsuf'un kuyu, iftira ve zindan içinde haysiyetini koruması, Hazreti Eyyûb'un hastalık ve kayıp karşısında ruhunu çürütmemesi, Hazreti Muhammed'in Mekke baskısı altında davayı öfke cinnetine çevirmeden sürdürmesi, sabrın peygamberî anatomisini gösterir. Bu örneklerin hiçbirinde sabır, haksızlığı kutsamak değildir; sabır, hakikatin zamana yenilmemesidir.

Peygamberî sabrın en önemli tarafı, onun eylemle birlikte yürümesidir. Peygamberler sabrettiler, fakat yalnızca beklemediler. Tebliğ ettiler, mücadele ettiler, hicret ettiler, kavimlerinin zulmüne karşı söz söylediler, düzenin putlarına itiraz ettiler, ahlâkî bir topluluk inşa ettiler. Demek ki sabır, eylemsizliğin değil, eylemin sürekliliğinin adıdır. Sabır, bir davanın ilk engelde dağılmamasıdır. Sabır, haksızlığa uğrayanın adalet talebini intikam zehrine dönüştürmeden sürdürebilmesidir. Sabır, insanın öfkesini ahlâkî biçime sokmasıdır. Bu nedenle sabrı yalnızca "katlanmak" diye anlatan her dil, peygamberî mirası eksiltir. Peygamberlerin sabrı, pasif halk pedagojisi değil, hakikat mücadelesinin uzun nefesidir.

Tevekkül ile sabrın teolojik ilişkisi burada berraklaşır. Tevekkül, insanı sonuç karşısında arındırır; sabır, insanı süreç içinde ayakta tutar. Sabır olmadan tevekkül gevşek bir teslimiyete kayabilir; tevekkül olmadan sabır, nefsi sertleştiren bir inada dönüşebilir. Sabır mücadeleye süre verir, tevekkül mücadeleyi putlaştırmaktan korur. Sabır insanın içindeki aceleciliği terbiye eder, tevekkül insanın içindeki mutlak kontrol hevesini kırar. Biri zamanla, diğeri sonuçla ilişkimizi düzeltir. Bu ikisi birlikte imanî olgunluğun iki kanadı gibidir; biri eksik olursa insan ya dağılır ya kibirlenir.

Fakat teolojik dilin toplumsal kullanımında büyük bir tehlike vardır: güçlülerin sorumluluğu, zayıfların sabrına havale edilebilir. İslâm'ın tevekkül ve sabır öğretisi, yöneticinin ihmali, zenginin açgözlülüğünü, babanın zorbalığını, hocanın baskısını, patronun sömürsünü, bürokrasinin hantallığını örtmek için kullanılamaz. Mazluma sabır tavsiye eden dil, zalime adalet emretmiyorsa eksiktir, hatta tehlikelidir. Hakiki teoloji, yalnızca mağduru içini yatıştırmaz; failin elini de yakalar. Sabır mazluma haysiyet verir, ama zalime dokunmuyorsa vaaz yarımır. Tevekkül insana Allah'a güvenmeyi öğretir, ama sorumluyu hesap vermekten kurtarıyorsa kavram çürümüşür.

Bu yüzden kader, irade, sorumluluk ve peygamberî sabır birlikte okunmalıdır. İnsan kaderin içinde irade sahibidir; iradesinin içinde sorumludur; sorumluluğunun sonunda tevekküle muhtaçtır; süreç boyunca sabırla ayakta kalmak zorundadır. Tevekkül, insanın Allah karşısındaki haddidir. Sabır, insanın zaman karşısındaki ahlâkıdır. Kader, insanı tembelliğe çağırır; varlığın sınırlı tabiatını hatırlatır. İrade, insanı tanrılaştırır; sorumluluk alanına yerleştirir. Peygamberî sabır ise bütün bu gerilimleri ahlâkî bir yürüyüşe dönüştürür. Heterobilim Okulu'nun diliyle söylersek, tevekkül etik metabolizmanın kibir temizleyici organıdır; sabır ise ruhun çürümesini önleyen direnç dokusudur. Biri olmadan insan ölçüsünü kaybeder, diğeri olmadan insan dayanma gücünü yitirir.

Filozof Kirpi: "Kader, tembelin saklanacağı mağara değil; iradesini kullanan insanın haddini öğreneceği büyük gökyüzüdür. Sabır ise peygamberlerin suskunluğu değil, hakikatin uzun yolda nefes nefese yürüyüşüdür."

Psikoloji: Dayanıklılık, Kaygı, Kontrol Yanılsaması

Sabır ve tevekkül psikolojik düzlemde ele alındığında, karşımıza insan ruhunun üç büyük sınavı çıkar: dayanıklılık, kaygı ve kontrol yanılsaması. İnsan kırılgan bir varlıktır; bedeni sınırlıdır, zamanı sınırlıdır, bilgisi sınırlıdır, ilişkileri sınırlıdır, yarını üzerindeki hâkimiyeti ise çoğu zaman sandığından çok daha azdır. Fakat insanın garip bir kibri vardır: Her şeyi kontrol edebileceğini sanır. Sevdiğini, çocuğunu, işini, bedenini, geleceğini, toplumu, hatta ölümün kıyısından geçiş biçimini bile yönetmek ister. Modern hayat bu kontrol arzusunu iyice şişirmiştir. Takvimler, uygulamalar, raporlar, performans hedefleri, sigortalar, güvenlik sistemleri, kişisel gelişim reçeteleri, başarı anlatıları insana gizlice şunu fısıldar: Yeterince planlarsan hayatı avucunda tutarsın. Oysa hayat bazen en düzgün planın ortasına çamurlu ayakkabısıyla girer, masanın üstündeki kâğıtları dağıtır ve insanı kendi sınırlılığıyla baş başa bırakır. İşte sabır ve tevekkül, tam bu dağılma anında ruhun iki ayrı tutunma biçimi olarak belirir.

Kaygının derininde çoğu zaman belirsizlikle baş edememe vardır. İnsan ne olacağını bilmek ister; bilmediğinde zihni senaryolar üretir. Bu senaryoların çoğu felaket kokar. “Ya olmazsa, ya kaybedersem, ya yetişemezsem, ya mahvolursam, ya sevilmezsem, ya başarısız olursam?” Kaygılı zihin, geleceğin karanlık odalarına sürekli kötü haber taşıyan bir haberci gibidir. Sabır burada ruhun kendini hemen sonuca fırlatmaması, bekleme gerilimine dayanabilmesi, belirsizliğin içinde tamamen çözülmemesidir. Sabırlı insan acı çekmeyen insan değildir; acıyı görünce parçalarına ayrılmayan insandır. Sabır, psikolojik olarak duygusal regülasyonun, yani iç dalgalanmayı yönetebilme kudretinin ahlâkî dildeki karşılığıdır. Kişi öfkelenir, korkar, üzülür, kırılır, bekler, fakat bu duyguların her birini davranışının tek efendisi hâline getirmez. Sabır, duyguyu inkâr etmez; duygunun insanı rehin almasına engel olur.

Tevekkül ise kaygının beslendiği kontrol yanılsamasına karşı derin bir iç temizliktir. İnsan elinden geleni yaptıktan sonra hâlâ sonucu mutlak biçimde belirlemeye çalışıyorsa, ruhunu yorar. Kontrol yanılsaması insanı önce çalışkan gösterir, sonra takıntılı yapar, sonunda tüketir. Çünkü hayat, insanın bütün hesaplarına rağmen kendi payını masaya koyar. Tevekkül, insanın kontrol edebileceği alan ile kontrol edemeyeceği alanı ayırabilmesidir. Bu ayrım zayıflık değildir; psikolojik olgunluktur. İnsan sınava çalışır, fakat soruların tamamını kendisi yazamaz. İnsan çocuğuna emek verir, fakat onun bütün seçimlerini cebine koyamaz. İnsan tedavi olur, fakat bedeninin her cevabını yönetemez. İnsan hakkını arar, fakat hükmü kendi öfkesiyle veremez. Tevekkül, bu sınırın adıdır. Ben elimden geleni yaptım; bundan sonrasını kontrol manyaklığıyla kirlitmeyeceğim diyebilmektir.

Burada sabır ile tevekkül arasındaki ilişki psikolojik açıdan berraklaşır. Sabır süreci taşır, tevekkül sonucu bırakır. Sabır bekleme kasıdır, tevekkül bırakma terbiyesidir. Sabır, kişinin kriz içinde dağılmamasını sağlar; tevekkül, krizin sonucunu kendi benliğinin mutlak zaferi ya da mutlak yenilgisi hâline getirmesini önler. Sabır olmadan insan ilk gecikmede yıkılır, ilk engelde öfkelenir, ilk kayıpta çöker. Tevekkül olmadan insan her sonucu kendi değerinin ölçüsü yapar ve böylece hayatı kişisel mahkeme salonuna çevirir. Başarı geldiğinde şişer, başarısızlık geldiğinde kendinden nefret eder. Tevekkül bu zehirli salınımı durdurur. İnsana şunu öğretir: Sonuç önemlidir, ama sen sonuçtan ibaret değilsin. Emek önemlidir, ama evren senin performans raporun değildir.

Modern psikolojinin dayanıklılık dediği şey, sabrın seküler akrabasıdır. Dayanıklılık, insanın travma, kayıp, stres, belirsizlik ve başarısızlık karşısında yeniden toparlanabilme kapasitesidir. Fakat dayanıklılık çoğu zaman piyasa dilinde de kirlenir. “Dayanıklı ol” cümlesi, bazen çalışana daha çok yük taşımaya, yoksula daha çok kemer sıkırmaya, öğrenciye daha çok rekabet etmeyi, yurttaşına daha kötü koşullara alışmayı telkin eden soğuk bir performans buyruğuna dönüşür. Sabır da benzer biçimde kirlenir. İnsan ruhunun iyileştirici kudreti olan

sabır, eğer kötü sistemi taşımaya yarayan bir aparat yapılırsa, psikolojik erdem değil, toplumsal narkoz olur. Bu yüzden sabır ile dayanıklılık arasına haysiyet ölçüsü koymak gerekir. Haysiyetsiz dayanıklılık, insanı güçlendirmez; onu kırılmaya alışmış bir nesneye çevirir.

Kaygı çağında tevekkülün değeri burada büyür. Tevekkül, kaygıyı bütünüyle yok etmez; zaten kaygısız insan da çoğu zaman ya taş kesilmiştir ya dünyadan kopmuştur. Sağlıklı kaygı insanı tedbire çağırır. Sorun, kaygının insanın içini işgal etmesidir. Tevekkül, kaygıya sınır çeker. "Buraya kadar benim alanım; buradan sonrası benim mutlak hükmümde değil" diyebilmek, ruh için büyük bir ferahlıktır. Bu ferahlık pasiflik değildir. Tersine, insanı daha berrak eylemeye çağırır. Çünkü kontrol edemeyeceği şeyleri bırakabilen insan, kontrol edebileceği şeylere daha dikkatli yönelir. Tevekkül, zihni gereksiz savaşlardan çıkarır, sorumluluğun gerçek alanına toplar. Bu yüzden tevekkül psikolojik olarak teslimiyet değil, odaklanma terbiyesidir.

Sabır ise acelecilik kültürüne karşı ruhun eski ama hâlâ diri bilgeliğidir. Bugünün insanı bekleyemiyor. Mesajına hemen cevap istiyor, emeğine hemen sonuç istiyor, ilişkide hemen güven istiyor, öğrenmede hemen ustalık istiyor, siyasette hemen zafer istiyor, acıda hemen iyileşme istiyor. Hız, insanın iç ritmini bozdu. Sabır bu bozulmuş ritme karşı bir iç zaman terbiyesidir. Her şeyin bir mayalanma süresi vardır. Yoğurt bile sabır ister; insan ruhu yoğurttan daha mı ucuz? Acı sindirilmeden bilgelik vermez, emek zamana yayılmadan karaktere dönüşmez, bekleyiş anlamla buluşmadan olgunluk üretmez. Sabır, insanın zamana hakaret etmemesidir.

Fakat psikolojik sabır, kendini sürekli ertelemek değildir. Bu ayırım hayatîdir. İnsan bazen sabrediyorum sanırken aslında korkuyordur. Bazen tevekkül ediyorum sanırken aslında sorumluluktan kaçıyor. Bazen dayanıklıyım sanırken ruhunu sessizce bodruma kilitlemiştir. Bu yüzden sabır ve tevekkülün psikolojik sağlığı şu sorularla sınılanmalıdır: Ben elimden geleni yaptım mı? Bekleyişim haysiyetimi koruyor mu, yoksa beni küçültüyor mu? Kabullenişim sınır bilinci mi, yoksa korkaklık mı? Dayanıklılığım beni insan mı yapıyor, yoksa sömürüye daha uygun bir makineye mi çeviriyor? Bu sorular sorulmadan sabır da tevekkül de ruhun ilacı değil, uyuşturucusu olabilir.

Heterobilim Okulu açısından sabır, ruhun etik metabolizmasında dağılmayı önleyen direnç dokusudur; tevekkül ise kontrol kibrini temizleyen iç denge mekanizmasıdır. Biri kaygının bedeni kemirmesini engeller, diğeri insanın kendini sonuçların tanrısı sanmasını kırar. Birlikte çalıştıklarında insan ne miskinleşir ne de cinnet hâlinde her şeyi yönetmeye kalkar. İnsan yürür, emek verir, tedbir alır, bekler, gerektiğinde itiraz eder, gerektiğinde susar, gerektiğinde yeniden başlar. Sabır ona dayanma gücü verir; tevekkül ona haddini, yani insan kalmanın o zor ama temiz ölçüsünü hatırlatır.

Filozof Kirpi: "Sabır, ruhun panik karşısında dağılmayan kemiğidir; tevekkül ise insanın kontrol putunu kırıp emeğinin yanına biraz gökyüzü koymasidir."

Pedagoji: Çocuğa Sabır mı, İtaat mi Öğretiliyor?

Sabır ve tevekkül pedagojik alana girdiğinde en tehlikeli sorulardan biri kapıya dayanır: Çocuğa gerçekten sabır mı öğretiyoruz, yoksa itaatin daha yumuşak, daha terbiyeli, daha "ahlâklı" görünen biçimini mi ezberletiyoruz? Çünkü çocuk dünyaya sabırsız gelir; ister, ağlar, sorar, dokunur, karıştırır, düşer, kalkar, tekrar ister. Onun sabırsızlığı bir kusur değil, hayatla kurduğu ilk temas biçimidir. Çocuk acelecidir, çünkü zaman duygusu henüz yetişkinin ağır hesap defterine dönüşmemiştir. Pedagoji tam burada başlar: Çocuğun bu ham enerjisini ezmek mi gerekir, yoksa onu dikkat, emek, bekleme, muhakeme ve sorumluluk terbiyesine mi dönüştürmek gerekir? Ne yazık ki bizim geleneksel aile, okul ve dinî eğitim düzenimiz çoğu zaman ikinci

yolu değil, birinci yolu seçmiştir. Çocuğun sorusunu büyütme yerine sesini kısmış, merakını disipline etmek yerine merakından korkmuş, sabrı öğretmek yerine uslu durmayı kutsamıştır.

"Sabırlı ol" cümlesi çocuğa nasıl söylendiğine göre iki ayrı anlama gelir. Eğer çocuk bir beceriyi öğrenirken zorlanıyorsa, bir harfi yazamıyor, bir problemi çözemiyor, bir enstrümanı çalamıyor, bir arkadaşlık kavgasını taşıyamıyorsa, ona sabır öğretmek değerlidir. Buradaki sabır, öğrenmenin zaman istediğini, emeğin hemen meyve vermediğini, başarısızlığın insanı değersiz yapmadığını, tekrarın bazen ruhu değil yeteneği büyüttüğünü anlatır. Fakat aynı cümle çocuk haksızlığa uğradığında, aşağılandığında, susturulduğunda, zorbalığa maruz kaldığında, fikrini söylediği için cezalandırıldığında söyleniyorsa, artık pedagojik değil, otoriterdir. Böyle bir sabır öğretisi çocuğa dayanıklılık kazandırmaz; ona kendi acısından şüphe etmeyi öğretir. Çocuk bir süre sonra şunu öğrenir: İtiraz etmek ayıptır, soru sormak saygısızlıktır, hakkını savunmak terbiyesizliktir, büyüklerin yanlısını görmek haddini bilmemektir. İşte itaat rejimi böyle kurulur; önce çocuğun sesi terbiye edilir, sonra zihni küçültülür.

Tevekkül pedagojisinde de benzer bir tehlike vardır. Çocuğa tevekkül öğretmek, ona "çalış, dene, düşün, hazır ol, elinden geleni yap; sonra sonucu bütün kişiliğinin değeri hâline getirme" diyebilmektir. Bu çok sağlıklı bir eğitim ilkesidir. Çünkü çocuk, sınav notundan ibaret değildir; yarışmada kaybettiğinde eksilmez; bir konuda başarısız olduğunda insanlık haysiyetini yitirmez. Tevekkül, çocuğu başarı putundan koruyabilir. Ona emeğin değerini, niyetin temizliğini, sonucun ise her zaman mutlak kontrolünde olmadığını öğretebilir. Fakat tevekkül yanlış anlatılırsa çocukta kaderci bir gevşeklik üretir. "Nasipse olur" cümlesi, çalışmanın yerine geçerse pedagojik cinayettir. Çocuğa "nasip" denirken emek öğretilmiyorsa, "kader" denirken sorumluluk öğretilmiyorsa, "tevekkül" denirken hazırlık, disiplin ve muhakeme öğretilmiyorsa, orada dinî kelimeler eğitimin tembelliğine kılıf yapılmış olur.

9

Bizde çocuk terbiyesi uzun süre "söz dinleme" üzerinden kuruldu. Akıllı çocuk, çoğu evde hâlâ çok soru sormayan, büyüklerin sözünü kesmeyen, itiraz etmeyen, başını öne eğen, verilen görevi yapan çocuk olarak görülür. Oysa insanın akli bazen tam da itiraz ederken büyür. Soru sormayan çocuk uslu olabilir, ama diri olmayabilir. Her şeye razı olan çocuk terbiyeli görünebilir, ama ileride zalim bir düzen karşısında kolayca susabilir. Pedagoji, itaat eden bedenler değil, muhakeme eden özneler yetiştirme sanatıdır. Sabır da bu sanatın içinde yeniden düşünülmelidir. Çocuğa sabır öğretmek, onun sesini kısmak değil, sesine zaman terbiyesi vermektir. "Bekle" demek, "sus" demek değildir. "Bir daha dene" demek, "kendini suçla" demek değildir. "Sonucu hemen isteme" demek, "haksızlığa razı ol" demek değildir.

Heterobilim Okulu'nun eğitim anlayışı tam bu noktada devreye girer: ritüelci pedagojiyi tekrardan münâzaraya çevirmek. Çocuk başını indirmesin, sorusunu kaldırsın. Çünkü sabır, çocuğun zihnini bastırmak için değil, hakikatin uzun yolunda yürüyebilmesi için öğretilmelidir. Tevekkül de çocuğa "boş ver" dedirtmek için değil, onu başarının nevroitik baskısından kurtarmak için verilmelidir. Sınav kaygısıyla titreyen bir çocuğa tevekkül, "çalıştın, hazırlandın, şimdi kendini sonuçla infaz etme" diyebilmektir. Okumayı öğrenirken zorlanan bir çocuğa sabır, "sen aptal değilsin, öğrenmenin kendine ait bir zamanı var" diyebilmektir. Ama sınıfta öğretmen haksızlık yaptığında çocuğa "sabret, öğretmendir" deniyorsa, orada sabır değil, otorite fetişizmi vardır. Ailede baba bağırduğunda "babanı üzme" deniyorsa, orada tevekkül değil, ev içi iktidar terbiyesi vardır.

Pedagojik sabrın en önemli ölçüsü, çocuğun haysiyetini büyütüp büyütmediğidir. Eğer sabır çocuğu daha dikkatli, daha dirençli, daha merhametli, daha çalışkan, daha muhakemeli yapıyorsa erdemdir. Eğer sabır çocuğu korkak, suskun, içine kapanık, hakkını savunamayan, kendi duygusundan utanan bir varlığa çeviriyorsa zehirdir. Benzer şekilde tevekkül, çocuğa emek sonrası huzur, sonuç karşısında denge ve başarısızlık karşısında yeniden başlama gücü veriyorsa sağlıklıdır. Ama tevekkül çocuğu çalışmadan beklemeye, sorumluluktan kaçmaya, başarısızlığı kadere fatura etmeye alıştıırıyorsa sahte bir dindarlık pedagojisidir.

Bu yüzden aile, okul ve dinî eğitim sabır ile itaati, tevekkül ile kaderciliği birbirinden ayırmak zorundadır. Çocuğa sabır öğretilcekse önce soru sorma hakkı korunmalıdır. Çocuğa tevekkül öğretilcekse önce emek ahlâkî kazandırılmalıdır. Çocuk hem beklemeyi hem itiraz etmeyi, hem çalışmayı hem sonucu putlaştırmamayı, hem büyüklerine saygıyı hem haksızlık karşısında dik durmayı öğrenmelidir. Zor olan da budur zaten; itaat eden çocuk yetiştirmek kolaydır, haysiyetli çocuk yetiştirmek zordur. Ama toplumun geleceği kolay çocuklarda değil, haysiyetli çocuklarda saklıdır.

Filozof Kirpi: "Çocuğa sabır diye susmayı öğretirsen yarının yurttaşını bugünden sakatlarsın; ona tevekkül diye tembelliği öğretirsen kaderin değil, kendi pedagojik sefaletinin çırağı yaparsın."

Ahlâk: Haysiyet, Niyet, Emek, Sonuç İlişkisi

Sabır ve tevekkül ahlâk zeminine indirildiğinde, meselenin kalbinde dört kavram yan yana durur: haysiyet, niyet, emek ve sonuç. İnsan çoğu zaman sonucuna göre değerlendirilir; kazandı mı, kaybetti mi, başardı mı, başaramadı mı, yükseldi mi, geride mi kaldı, görünür mü oldu, unutuldu mu? Modern hayatın pazarı insanın iç dünyasına bile etiket yapıyor; sonucu kutsuyor, süreci küçümsüyor, niyeti alaya alıyor, emeği ancak paraya, makama, şöhrete dönüştüğünde ciddiye alıyor. Oysa ahlâkın terazisi piyasanın terazisiyle aynı değildir. Ahlâk, yalnızca sonuca bakmaz; insanın niyetine, emeğine, kullandığı yola, gözettiği adalete, koruduğu haysiyete, yenilgi anındaki tavrına, zafer anındaki edebine de bakar. Sabır ve tevekkül, tam bu terazinin iki hassas kefesidir. Sabır, insanın süreç içinde haysiyetini korumasıdır; tevekkül ise insanın sonuç karşısında niyetini ve emeğini putlaştırmadan ayakta kalmasıdır.

Niyet, ahlâkın görünmeyen çekirdeğidir. Bir eylemin dış biçimi aynı olabilir, fakat niyet değiştiğinde ahlâkî anlam da değişir. İnsan yardım eder, ama gösteriş için yardım edebilir; susar, ama bilgelikten değil korkudan susabilir; mücadele eder, ama adalet için değil kişisel intikam için mücadele edebilir. Bu yüzden sabır da tevekkül de niyetsiz anlaşılabilir. Bir insan sabrediyorsa, ne uğruna sabrettiği sorulmalıdır. Haysiyetini korumak için mi, sevdiği bir insanı incitmemek için mi, öğrenmenin uzun yoluna sadık kalmak için mi, adalet arayışını öfkeye boğmamak için mi sabrediyor? Yoksa korktuğu, alıştığı, kendini değersiz gördüğü, itiraz etmenin bedelinden kaçtığı için mi sabrediyor? Birinci sabır ahlâkîdir, ikincisi ruhun daraltılmış hâlidir. Aynı şekilde tevekkül de niyetle sınırlanır. İnsan gerçekten elinden geleni yaptıktan sonra mı tevekkül ediyor, yoksa baştan savdığı sorumluluğu manevî bir cümleyle süslüyor mu? Niyet, kavramın içindeki hakikat lambasıdır; o sönmeye sabır da tevekkül de karanlıkta başka şeylere dönüşür.

Emek, niyetin bedene ve zamana inmiş hâlidir. Sadece iyi niyet yetmez; iyi niyet emekle sınanmadığında kolayca kendini kandırma aracına dönüşür. "Ben iyi niyetliyim" deyip hiçbir zahmete katlanmayan insan, ahlâkî dile hapsetmiş olur. Sabır burada emeğin zaman içindeki terbiyesidir. Bir işi öğrenmek, bir çocuğu büyütmek, bir davayı takip etmek, bir ilişkiyi onarmak, bir toplumsal mücadeleyi sürdürmek, bir metni yoğurmak, bir karakteri inşa etmek sabır ister. Çünkü emek hemen sonuç vermeyebilir. İnsan bazen doğru şeyi yapar, fakat karşılığını hemen alamaz. Bazen adil davranır, ama adaletsizlerin daha hızlı yükseldiğini görür. Bazen dürüst kalır, ama hile yapanların alkışlandığı bir pazarda yalnızlaşır. İşte sabır, bu noktada ahlâkî emeğin bel kemiğidir. Sabır yoksa insan ilk gecikmede ilkesini satar, ilk yenilgide öfkesini tanrı yapar, ilk haksızlıkta kendisi de haksızlaşır.

Haysiyet, sabrın sınırını çizen büyük ölçüdür. Her şeye sabredilmez. Zulme, aşağılanmaya, sürekli hak gasbına, insanın varlığını küçülten ilişkilere, kurumsal keyfiliğe, emeğin sistematik biçimde sömürülmesine "sabır" adı verilemez. Haysiyetin olmadığı yerde sabır, erdem olmaktan çıkar, insanın kendi çöküşüne seyirci kalmasına dönüşür. Bir insanın sabrı onu daha temiz, daha güçlü, daha derin, daha adil yapıyorsa kıymetlidir. Ama sabır insanı kendi acısına alıştırmıyor, sesini kısıyor, hakkını aramasını engelliyor, kendini değersiz görmesine yol

açıyorsa artık ahlâkî değil, patolojiktir. Haysiyet, sabra şunu söyler: Dayan, ama küçülme. Bekle, ama çürüme. Mücadele et, ama zalime benzeme. Susman gerekiyorsa edebinden sus, korkundan değil. Konuşman gerekiyorsa öfkenden değil, adaletinden konuş.

Tevekkül ise sonuçla kurulan ilişkiyi ahlâkî ölçüye çeker. İnsan emeğinin sonucunu ister; bu meşrudur. Çalışan karşılık bekler, seven sadakat bekler, hak arayan adalet bekler, öğrenci başarı bekler, yurttaş hizmet bekler. Fakat sonuç insanın mutlak mülkü değildir. Tevekkül, tam burada insanı iki büyük ahlâkî tehlikeden korur: kibir ve yıkım. Sonuç iyi geldiğinde insan "ben yaptım, ben başardım, ben hükmettim" diyerek şişebilir. Sonuç kötü geldiğinde ise "ben bittim, ben değersizim, bütün emek boşa gitti" diyerek kendini imha edebilir. Tevekkül, bu iki uç arasında insanın iç dengesini tutar. İnsana emeğinin değerini korumayı, fakat sonucu benliğinin putu yapmamayı öğretir. Bu anlamda tevekkül, başarının sarhoşluğuna da yenilginin zehrine de karşı ahlâkî bir panzehirdir.

Ahlâkî hayatın en zor tarafı, niyetin temiz, emeğin sahici, sonucun belirsiz olduğu alanlarda yürümektir. Çünkü insan çoğu zaman ödül ister. İyilik yapınca karşılık, dürüst kalınca takdir, adalet isteyince hızlı hüküm, emek verince görünür başarı bekler. Fakat hayat her zaman böyle çalışmaz. Bazen iyi niyet yanlış anlaşılır, emek görünmez kalır, haklı olan geç kazanır, hatta bazen hiç kazanamaz. İşte sabır burada insanın ahlâkî yürüyüşünü sürdürür; tevekkül de insanın sonucu kendi varlığının tek anlamı hâline getirmesini engeller. Bu ikisi olmadan ahlâk ya aceleciliğe ya da hesaba dönüşür. Sabırsız ahlâk ilk engelde bozulur; tevekkülsüz ahlâk sonucu alamayınca kendini yakar.

Toplumsal düzeyde de aynı ilke geçerlidir. Bir toplum haysiyetini kaybetmeden sabretmeyi öğrenmelidir; ama haksızlığa razı olmayı sabır sanmamalıdır. Bir toplum emeğini ortaya koyup sonucunu beklemeyi bilmelidir; ama kamusal ihmali, liyakatsizliği, yolsuzluğu, adaletsizliği "tevekkül" diye kabullenmemelidir. Ahlâk, yalnızca bireyin iç sesi değildir; kurumların, devletin, ailenin, piyasanın ve hukukun da sınavıdır. Halka sabır tavsiye eden yönetici önce adalet üretmelidir. Yurttaşla tevekkül öğütleyen kamu dili önce sorumluluğunu yerine getirmelidir. Emekçinin sabrından söz eden patron önce emeğin hakkını vermelidir. Aksi hâlde kavramlar ahlâkî olmaktan çıkar, tahakkümün kibar maskesine dönüşür.

Heterobilim Okulu açısından sabır ve tevekkül, etik metabolizmanın iki düzenleyici kuvvetidir. Sabır, haysiyeti zaman içinde korur; tevekkül, emeği sonuç karşısında kirlenmekten sakınır. Niyet, bu iki kavrama iç doğrultu verir; emek, onları hayata indirir; sonuç ise insanın ne kadar olgunlaştığını gösteren son sınav olur. Hakiki insan, yalnızca kazandığında değil, beklediğinde, kaybettiğinde, geciktiğinde, yanlış anlaşıldığında, hakkı ertelendiğinde ve yine de haysiyetini pazara çıkarmadığında belli olur.

Filozof Kirpi: "Sabır, haysiyetin zamana karşı nöbetidir; tevekkül ise emeğini tamamlamış insanın sonucu kendi nefsine tapınak yapmamasıdır."

Sosyoloji: Halk Kültürü, Cemaat, Sınıf ve Toplumsal Uyuşma

Sabır ve tevekkül, yalnızca bireyin iç dünyasında çalışan iki ahlâkî kavram değildir; toplumun damarlarında dolaşan, sınıflar arasında farklı anlamlar kazanan, cemaat yapılarında terbiye edilen, halk kültüründe hem merhem hem de zincir olabilen iki derin sosyolojik göstergedir. Bir toplumun sabırdan ne anladığı, onun acıyla, yoksullukla, adaletle, otoriteyle ve zamanla kurduğu ilişkiyi gösterir. Bir toplumun tevekkülü nasıl kullandığı ise onun sorumluluk, kader, irade, güç ve teslimiyet hakkındaki gizli gramerini açığa çıkarır. Bu yüzden sabır ve tevekkül, cami vaazında, anne duasında, işçi kahvesinde, mahkeme koridorunda, fabrika servisinde, köy odasında, taziye evinde, cemaat halkasında ve seçim meydanında aynı kelime gibi görünse

de aynı işi yapmaz. Kelime aynıdır, ama sınıfsal kaderi değişkendir. Tokun ağzındaki sabır ile açın içindeki sabır aynı değildir; makam sahibinin tevekkülü ile çaresiz yurttaşın tevekkülü aynı terazide tartılamaz.

Halk kültüründe sabır çoğu zaman yaşama tutunmanın ağır ve vakur adıdır. Yoksulluk, hastalık, ölüm, gurbet, asker yolu, işsizlik, borç, kuraklık, sel, göç, aile dağılması, evlat acısı, geçim sıkıntısı gibi hayatın sert yüzleri karşısında halk, sabır kelimesiyle kendi içini toparlar. Bu anlamıyla sabır, sıradan insanın varoluş tekniğidir. İnsan bazen devletten önce komşuya, kurumdan önce duaya, hukuktan önce dayanışmaya sığınır. Taziye evlerinde "Allah sabır versin" denildiğinde, bu cümle soyut bir telkin değil, acının etrafına örülen toplumsal bir örtüdür. O örtü bazen insanı soğuktan korur. Halk, sabırla acının çıplaklığını örter, tevekkülle çaresizliğin uçurumuna bakarken kendini boşluğa bırakmaz. Bu yüzden sabır ve tevekkül, halk kültüründe küçümseme kavramları değildir; onlar nice kırık hayatın dağılmadan sabaha çıkmasını sağlamıştır.

Fakat sosyolojik mesele tam burada çatallanır. Halkın acıyı taşıma kudreti ile düzenin bu kudreti sömürmesi aynı şey değildir. Sabır, yoksulun ruhunu ayakta tutan bir erdem olabilir; fakat yoksulluğu sürdürenlerin en sevdiği ahlâkî telkine de dönüşebilir. Tevekkül, insanın Allah'a güveni olabilir; fakat iktidar sahiplerinin kendi ihmallerini ve eşitsizlikleri perdelemek için kullandığı bir ideolojik duman da olabilir. Sınıf farkı burada bütün çıplaklığıyla ortaya çıkar. Güçlüler plan yapar, yatırım yapar, bağlantı kurar, hukukî ve siyasî imkânları seferber eder; zayıflara ise sabır tavsiye edilir. Zengin strateji geliştirir, yoksul tevekküle çağılır. Sermaye krizden fırsat çıkarır, emekçi "sabret, bugünler de geçer" cümlesiyle oyalanır. Böyle bir düzende sabır artık ahlâkî direnç değil, toplumsal uyuşturma aygıtı hâline gelir.

Cemaat yapıları da sabır ve tevekkülün anlamını belirleyen güçlü sosyolojik alanlardır. Cemaat, insana aidiyet, dayanışma, ritüel, ortak dil ve manevî güven verebilir. İnsan yalnızlığını cemaat içinde hafifletebilir. Fakat cemaat, eleştirel aklı boğduğu anda sabır itaat terbiyesine, tevekkül lidere teslimiyet biçimine dönüşür. "Sabret" sözü, cemaat içinde haksızlığı dile getiren kişiye karşı kullanılabilir. "Fitne çıkarma, bekle, büyükler bilir, vardır bir hikmeti" denildiğinde, tevekkül artık Allah'a güven değil, hiyerarşiye boyun eğme pratiğidir. Bu tür yapılarda sabır, hakikatin uzun yoluna dayanmak değil, örgütsel sessizliği korumak için öğretilir. Oysa hakiki cemaat ahlâkî, zayıfın sesini kısmamalı, haksızlığa uğrayanın sabrını istismar etmemeli, itirazı hemen edepsizlik saymamalıdır. Cemaat, eğer vicdan üretmiyorsa, sadece kalabalık bir itaat makinesidir.

Toplumsal uyuşma, sabır ve tevekkülün en tehlikeli bozulma biçimidir. Uyuşma, toplumun artık acıya tepki vermemesi, haksızlığı olağan görmesi, adaletsizliği kader sayması, liyakatsizliği hayatın normal kabul etmesi, yoksulluğu ahlâkî sınav diye içselleştirmesidir. Bir toplumda herkes şikâyet ediyor ama kimse değişeceğine inanmıyorsa, orada sabır değil, sinmişlik vardır. Herkes haksızlığı biliyor ama "ne yapalım, böyle gelmiş böyle gider" diyorsa, tevekkül değil, toplumsal felç vardır. Uyuşmuş toplum, acı çekmeyi bırakmaz; sadece acısına isim vermeyi bırakır. Bir süre sonra kötülük normalleşir, haksızlık mizaha dönüşür, yolsuzluk kader, torpil beceri, adaletsizlik prosedür, yoksulluk imtihan, suskunluk olgunluk sayılır. İşte kavramların sosyolojik ölümü burada gerçekleşir.

Halk kültürünün içinde sabır ve tevekkülün hem diriltici hem de uyuşturucu yanının birlikte bulunması, bu kavramları basitçe reddetmeyi de, körü körüne yüceltmeyi de imkânsız kılar. Halkın sabrı bazen büyük bir ahlâkî asalettir. Annenin evladını bekleyişinde, işçinin alın terinde, çiftçinin mevsime bakışında, hastanın ağrıyla kurduğu sessiz mücadelede, gurbetçinin memlekete duyduğu özlemde sabır, insanlığın en temiz biçimlerinden birine dönüşür. Fakat aynı sabır, patronun düşük ücreti, devletin geciken hizmeti, mahkemenin bitmeyen dosyası, siyasetin tutulmayan vaadi, cemaatin bastırılmış skandalı, ailenin örtülen şiddeti için kullanıldığında çürür. Kavramın kirlenmesi, halkın değil, kavramı kendi iktidarına alet edenlerin suçudur.

Bu nedenle sabır ve tevekkül sosyolojik olarak daima şu sorularla sınımlanmalıdır: Bu kavram kime söyleniyor? Kim söylüyor? Hangi güç ilişkisi içinde söyleniyor? İnsanı güçlendiriyor mu, yoksa susturuyor mu? Haysiyeti

koruyor mu, yoksa haksızlığı cilalıyor mu? Toplumunu dayanışmaya mı çağırıyor, yoksa uyuşmaya mı alıştıyor? Eğer sabır insana adalet için uzun nefes veriyorsa değerlidir. Eğer tevekkül insana emekten sonra iç sükûnet sağlıyorsa değerlidir. Ama sabır sınıfsal boyun eğmenin dili, tevekkül kurumsal sorumsuzluğun bahanesi hâline geliyorsa, artık karşımızda erdem değil, toplumsal narkoz vardır.

Heterobilim Okulu açısından sabır ve tevekkül, toplumun etik metabolizmasını gösteren iki hassas ölçüdür. Sağlıklı toplumda sabır, yurttaşın haysiyetini güçlendirir; tevekkül, insanı kibirden ve panikten korur. Çürümüş toplumda ise sabır, itiraz kaslarını felç eder; tevekkül, sorumluları görünmez kılar. Halkın sabrı kutsaldır, ama halkın sabrını sömüren düzen kutsal değildir. Tevekkül insanı göğe bağlar, ama yöneticiye hesap sorulmasını engelliyorsa artık göğe değil, iktidarın bodrum katına bağlanmıştır.

Filozof Kirpi: "Halkın sabrı azizdir, fakat o sabrın sırtına sarayların yükünü bindiren her düzen ahlâksızdır; tevekkül göğe açılan kapıdır, ama güçlülerin hesabını kapatan kilit değildir."

Siyaset: İktidarların Sabır ve Tevekkül Söylemi

Sabır ve tevekkül siyaset alanına girdiğinde masumiyetlerini hemen kaybetmezler, fakat çok ağır bir sınava çekilirler. Çünkü siyaset, kavramları yalnızca anlamak için değil, yönetmek, yönlendirmek, bastırmak, sakinleştirmek ve gerektiğinde kitlelerin öfkesini soğutmak için de kullanır. Bir kavram camide, evde, taziye odasında, hasta yatağında başka bir titreşim taşır; kürsüde, miting meydanında, bakanlık açıklamasında, kriz sonrası basın toplantısında başka bir işlev kazanır. Sabır, bireyin ruhunu ayakta tutan bir erdem olabilir; fakat iktidarın dilinde halka yöneltilmiş bir bekleme emrine dönüşebilir. Tevekkül, insanın Allah'a güveni olabilir; fakat yönetim hatalarının, ihmalin, liyakatsızlığın ve hesap vermeme alışkanlığının üzerine çekilen manevî bir perdeye de dönüşebilir. Siyasette mesele şudur: Kavram kimin ağzında, kime karşı, hangi sorumluluğu görünmez kılmak için kullanılıyor?

İktidarların sabır söylemi genellikle kriz zamanlarında belirginleşir. Ekonomi bozulduğunda, enflasyon yükseldiğinde, işsizlik arttığında, yoksulluk derinleştiğinde, afet yaşandığında, adalet geciktiğinde veya kamu hizmeti aksadığında halka çoğu zaman "sabır" tavsiye edilir. Buradaki sabır, ilk bakışta millî dayanışma, toplumsal metanet ve ortak kader bilinci gibi görünebilir. Elbette toplumların kriz karşısında dağılmadan durmaya ihtiyacı vardır. Fakat siyasal sabır söylemi, sorumluların hesap vermesini erteleyen bir dile dönüşüyorsa, artık erdem olmaktan çıkar. Çünkü halktan sabır istemek kolaydır; zor olan halka adalet, şeffaflık, liyakat ve hesap verebilirlik sunmaktır. Yönetici halka "sabredin" derken kendi kurumlarını denetlemiyor, yanlış kararların bedelini üstlenmiyor, kamusal zararı açıklamıyor, yolsuzluğu cezalandırmıyor, afet öncesi ihmali sorgulamıyorsa, sabır kelimesi ahlâkî değil, idarî bir susturucu hâline gelir.

Tevekkül söylemi ise iktidarlar için daha tehlikeli bir imkân sunar; çünkü dinî bir derinliğe yaslandığı için eleştiriyi kolayca "inanca saygısızlık" alanına itebilir. Afetler, krizler ve toplumsal yıkımlar sonrasında kullanılan kader ve tevekkül dili bunun en çıplak örneklerinden biridir. 6 Şubat 2023 depremlerinden sonra "kader planı" ifadesi etrafında yürüyen tartışma, Türkiye'de kader, sorumluluk ve kamu yönetimi arasındaki gerilimi görünür kılmıştı; bazı yorumlarda bu dilin siyasal sorumluluğu perdelediği, hatta dinin "sakinleştirici" işlevinin iktidar tarafından kullanıldığı eleştirisi yapılmıştı. Hukukçuların ve uzmanların da vurguladığı gibi, "kader" ihmali ortadan kaldıran bir savunma olamaz; imar, denetim, yapı güvenliği, afet hazırlığı ve kamu koordinasyonu insan sorumluluğunun alanıdır. Tevekkül, enkazın üstüne örtülen bir battaniye değil, tedbirden sonra gelen ahlâkî sükûnettir; tedbir yoksa tevekkül değil, yönetim zaafının dindar makyajı vardır.

Siyasal iktidarların en mahir olduğu şeylerden biri, toplumsal acıyı ahlâkî dile tercüme ederek öfkenin yönünü değiştirmektir. Yoksulun öfkesi "imtihan"a, işsizin öfkesi "sabır"a, depremzedenin öfkesi "kader"e,

adalet bekleyenin öfkesi "sükûnet"e, hak arayan yurttaşın öfkesi "fitne çıkarmama"ya çevildiğinde, dil artık hakikati aydınlatmaz; hakikatin üstüne kalın bir perde çeker. Bu perde dinî görünebilir, millî görünebilir, ahlâkî görünebilir, fakat işlevi aynıdır: hesap sorma enerjisini içe döndürmek. Yurttaş devlete sorması gereken soruyu kendine sormaya başlar: "Acaba yeterince sabretmedim mi? Acaba isyan mı ediyorum? Acaba tevekkülsüz mü davranıyorum?" İşte siyasal dilin en karanlık başarısı budur; mağdurun dikkatini failden alıp kendi vicdanına çevirmek.

Burada çok net bir ayırım yapmak gerekir: Toplumun kriz karşısında metanetini koruması başka şeydir, iktidarın metanet dilini hesap vermemek için kullanması başka şeydir. Bir halk afet anında birbirine yardım ederken sabır gösterir; bu yücedir. Bir anne enkaz başında beklerken sabır gösterir; bu insanın içini yakan bir asalettir. Bir yurttaş hukuk mücadelesini usul içinde sürdürürken sabır gösterir; bu medenî dirençtir. Fakat yönetici bu sabrı kendi sorumluluğunun yerine koyarsa, kavram kirlenir. Halkın sabrı, devletin ihmali için teminat değildir. Yurttaşın tevekkülü, kamu yöneticisinin denetimsizliğine kalkan olamaz. İktidarın görevi halkın sabrını tüketmemek, tevekkülünü istismar etmemek, acısını yönetim propagandasına çevirmemektir.

Siyasal sabır söyleminin başka bir yönü de muhalefeti terbiye etme aracına dönüşmesidir. Hak arayanlar "sabırsız", itiraz edenler "provokatör", adalet isteyenler "fitneci", hesap soranlar "krizi istismar edenler" diye damgalanabilir. Böylece sabır, yurttaşlık erdemi olmaktan çıkıp siyasal sadakat testine dönüşür. Oysa demokratik toplumda sabır, eleştirinin askıya alınması demek değildir. Tam tersine, demokratik sabır uzun soluklu hak arama, kurumsal mücadele, hukukî takip, kamusal denetim ve sivil dirençtir. İktidarın istediği sabır çoğu zaman sessizliktir; toplumun ihtiyacı olan sabır ise haysiyetli sürekliliktir. Aradaki fark hayati önemdedir. Biri halkı bekleme odasına kapatır, diğeri adalet yürüyüşünü uzun nefesli kılar.

Tevekkülün siyasal hakikati de sorumlulukla sınıranır. Bir yönetici tevekkül edecekse önce işini yapmalıdır. Risk analizi yapmadan, bilimsel uyarıları dinlemeden, kurumları liyakatle kurmadan, denetimi işletmeden, hukuku çalıştırmadan, kaynakları doğru kullanmadan tevekkül ettiğini söyleyen siyasetçi, dindar değil, tehlikelidir. Çünkü kamu yönetiminde tevekkül kişisel iç huzur değildir; milyonların hayatını etkileyen kararların ardından kullanılan her dinî kelime, ahlâkî ve hukukî sorumluluk taşır. Devletin "tevekkülü" olmaz; devletin planı, hazırlığı, denetimi, bütçesi, liyakati ve hesabı olur. Tevekkül bireyin kalbinde anlamlıdır; kamunun ihmali üzerine bulunduğu kavramın kemiği kırılır.

Bu yüzden siyasal otopside sabır ve tevekkülün karaciğerine bakmak gerekir; zehri orada birikir. Eğer sabır halkın haysiyetini büyütüyor, adalet talebini olgunlaştırıyor, öfkeyi yıkıcı cinnetten koruyorsa değerlidir. Eğer tevekkül insanı panikten, kibirden ve mutlak kontrol yanılımasından koruyorsa değerlidir. Ama sabır iktidarın hatalarını bekleme salonuna alıyor, tevekkül sorumluluğu göğe havale ediyor, kader dili denetimi ve hesabı iptal ediyorsa, orada artık teoloji değil, siyasal manipülasyon vardır. Heterobilim Okulu açısından bu, etik metabolizmanın zehirlenmesidir: kavramlar vicdan üretmek yerine rıza üretmeye başlar.

Filozof Kirpi: "İktidar halka sabır öğütlemeyen önce adalet üretmelidir; tevekkül, yöneticinin ihmali örtün perde değil, görevini eksiksiz yapan insanın haddini bildiren son nefesidir."

Ekonomi: Yoksulluk, Kanaat, Emek, Sömürü

Sabır ve tevekkül ekonomi alanına girdiğinde kavramların yüzü birden sertleşir, çünkü burada artık yalnızca insanın iç dünyasından, kaderle kurduğu ilişkiden, acıya dayanma kudretinden söz etmeyiz; burada ücret bordrosu, pazar filesi, kira kontratı, borç defteri, kredi kartı ekstresi, mutfaktaki eksilen yağ, çocuğun istenip de alınamayan ayakkabısı, evin içinde sessizce büyüyen mahcubiyet konuşmaya başlar. Ekonomi, insanın sadece cebini değil, onurunu, aile içi dilini, beden ritmini, psikolojisini ve gelecek hayalini de belirler. Bu

yüzden yoksula sabır tavsiye etmek kolaydır, fakat yoksulluğu üreten düzeni sorgulamak zordur. Kanaat güzel bir ahlâkî erdemdir, fakat kanaat, emeğinin karşılığını alamayan insana sürekli daha azıyla yetinmeyi öğreten bir ideolojik aparata çevrildiğinde kirlenir. Tevekkül, rızık konusunda insanın Allah'a güveni olabilir, fakat ücret adaletsizliği, güvencesizlik, işsizlik ve sömürü karşısında hak arama iradesini uyuşturuyorsa, artık manevî bir sükûnet değil, ekonomik tahakkümün yumuşak yastığıdır.

Yoksulluk, yalnızca gelir azlığı değildir; seçeneklerin daralması, zamanın rehin alınması, bedenin erken yorulması, insanın hayal kurma hakkının küçülmesidir. Yoksul insan sabırlıdır, çünkü çoğu zaman başka çaresi yoktur. Otobüs bekler, maaş bekler, yardım bekler, alacak bekler, adalet bekler, ucuzluk bekler, çocuğunun bir gün kurtulmasını bekler. Fakat bu bekleyişin tamamına "sabır" demek tehlikelidir. Çünkü bazı bekleyişler erdemden değil, sistematik güçsüzlükten doğar. Bir insan emeğinin hakkını alamıyor, temel ihtiyaçlarını karşılayamıyor, barınma korkusuyla yaşıyor, borçlarını çevirmek için başka borç alıyor, buna rağmen "sabret, bu da imtihan" deniliyorsa, orada ahlâk değil, ekonomik körlük vardır. Yoksulun sabrı kutsanırken, yoksulluğun sebepleri saklanıyorsa, kavram toplumsal vicdanı değil, düzenin konforunu korur.

Kanaat kavramı burada ayrı bir dikkat ister. Kanaat, açgözlülüğe karşı insanı terbiye eden kadim bir erdemdir. İnsan her istediğini almak zorunda değildir; her arzunun peşinden gitmek insanı büyütmez, çoğu zaman dağıtır. Kanaat, nefsin şişkinliğini indirir, israfı frenler, insanı ölçüye çağırır. Fakat kanaat, adaletsizliğin alt sınıflara öğrettiği bir kabullenme biçimine dönüşürse erdem olmaktan çıkar. Zenginlerin servet biriktirdiği, rantın kutsandığı, lüksün teşhir edildiği, makam sahiplerinin imkân içinde yüzdüğü, ama yoksula "kanaatkâr ol" denildiği yerde kanaat değil, sınıfsal terbiye vardır. Hakiki kanaat, zengine de söylenmelidir. İsraf edene, kamu kaynağını hoyratça kullanana, emeği ucuzlatana, piyasayı manipüle edene, halkın alın terinden servet devşirene de kanaat denmelidir. Yalnızca yoksula öğretilen kanaat, ahlâk değil, tahakkümün dua görünümü broşürüdür.

Emek, bu tartışmanın en sert merkezidir. İnsan emeğiyle dünyaya katılır; alın teri yalnızca ekonomik değer üretmez, insanın haysiyetini de ayakta tutar. Çalışan insan karşılık bekler; bu beklenti bencillik değildir, adalet talebidir. Emeğin karşılığını vermeyen bir düzen, sabır ve tevekkül kelimelerini ağzına almadan önce utanmalıdır. Çünkü sabır, işçinin düşük ücrete razı edilmesi değildir. Tevekkül, emekçinin güvencesizliğe mahkûm edilmesini kabullenmesi değildir. Kanaat, patronun kârını büyütürken çalışanın sofrasını küçültmesi değildir. Bir toplumda emek sürekli fedakârlığa, sermaye sürekli hakka çevriliyorsa, orada ekonomi sadece gelir dağılımını değil, ahlâk dağılımını da bozmuştur. İnsan çalıştığı hâlde geçinemiyorsa, sorun onun sabırsızlığı değil, düzenin vicdansızlığıdır.

Sömürü çoğu zaman kaba kuvvetle gelmez; bazen ahlâkî kelimelerin içine saklanır. "Şükret", "sabret", "kanaat et", "rızıkına razı ol", "nasibin bu kadarmış" gibi cümleler, doğru bağlamda insanı arındırabilir. Fakat yanlış bağlamda insanı küçültür. İşçinin hakkı gasp edilirken şükür telkin ediliyorsa, borç içinde boğulan aileye kanaat öğretiliyorsa, gençlerin gelecek umudu kırılırken tevekkül vaaz ediliyorsa, emekli geçinemediği hâlde sabır isteniyorsa, bu dil artık manevî değil, sınıfsaldır. Sömürünün en incelikli biçimi, mağdura kendi mağduriyetini erdem gibi taşımasıdır. İnsan, hakkı olanı istemekten utanmaya başlıyorsa, ekonomik tahakküm ruhuna kadar işlemiş demektir.

Tevekkülün ekonomiyle ilişkisi ise rızık meselesinde görünür. Rızık, yalnızca maaş değildir; insanın hayatını sürdürebilme imkânıdır. Fakat rızık inancı, insanı emekten, tedbirden, üretimden ve hak aramadan koparmaz. Tam tersine, insan çalışır, üretir, emeğinin hakkını ister, israf etmez, haramdan sakınır, hakkaniyetli bölüşümü savunur, sonra sonucu Allah'a bırakır. Ekonomik tevekkül, çalışmadan beklemek değildir; çalıştıktan sonra rızık mutlak kontrol iddiasına çevirmemektir. Ama burada devletin ve kurumların görevi bireyin tevekkülüne sığınmak değildir. Kamu yönetimi sosyal adaleti, ücret dengesini, iş güvenliğini, piyasa denetimini, yoksulluğu

azaltacak politikaları ve emeğin hukukunu sağlamlaştırmakla yükümlüdür. Yurttaş tevekkül edebilir, fakat devlet tevekkül edemez; devlet planlar, denetler, korur, hesap verir.

Sabır ise ekonomik mücadelede iki ayrı biçimde ortaya çıkar. Birincisi, insanın emeğini uzun vadeli bir ahlâkla sürdürmesidir. Zanaatkârın ustalığı, çiftçinin toprağı, öğrencinin meslek edinme çabası, küçük esnafın dürüst kalma direnci, ailenin geçim mücadelesi sabır ister. Bu sabır değerlidir, çünkü insanı derinleştirir. İkincisi ise zorunlu sabırdır; işsiz bekleyişi, borçlunun sıkışması, kiracının korkusu, düşük ücretlinin her ay yeniden eksilmesi, emeklinin pazarda hesap yaparken içine gömdüğü utanç. Bu ikinci sabır, romantize edilemez. Yoksulluğun estetiğı yapılmaz; yoksulluğun ahlâkı kurulmaz; yoksullukla mücadele edilir. Açlığın şiiiri olabilir, ama açlığı üreten düzenin mazereti olamaz.

Heterobilim Okulu açısından ekonomi, etik metabolizmanın en çıplak test alanıdır. Çünkü insanın ahlâkı yalnızca ibadette, sözde, duada değil, bölüşümde de görünür. Emeğı küçülten, yoksulu sabırla oyalayan, zengine kanaat öğretmeyen, sömürüyü kader diye pazarlayan bir toplumun ahlâkî dolaşımı bozulmuştur. Sabır burada haysiyetle birleşirse direniş olur; tevekkül emekle birleşirse denge olur; kanaat adaletle birleşirse erdem olur. Ama sabır yoksulu susturursa, tevekkül sömürüyü örterse, kanaat yalnızca alt sınıflara öğretilirse, kavramlar pazar yerinde ruhunu kaybeder.

Filozof Kirpi: "Yoksula sabır, zengine kanaat öğretilmeyen yerde ahlâk eksik doğar; tevekkül emeğin ardından gelen sükûnettir, sömürünün üstüne serilen dinî bir kilim değil."

Antropoloji: Halk Ritüelleri, Beklemek, Yas, Gurbet, Mevsim

Sabır ve tevekkül antropolojik düzlemde ele alındığında artık soyut kavramlar olmaktan çıkar, insanın gündelik hayatında ete kemiğe bürünür. Bu kavramlar yalnızca kitaplarda, vaazlarda, kelâm tartışmalarında, ahlâk metinlerinde yaşamaz; taziye evinin sessizliğinde, harman yerinin tozunda, hastane koridorunun floresan ışığında, askere giden oğlun ardından dökülen suda, gurbetteki evladın telefonunu bekleyen annenin titreyen elinde, kışın bitmesini kollayan köylünün göğe bakışında, denize açılan balıkçının iç duasında, düğün öncesi telaşta, ölüm sonrası lokmada, yağmur duasında, imecede, bayram sabahında, mezarlık ziyaretinde yaşar. Antropoloji bize şunu gösterir: Sabır ve tevekkül, bir toplumun yalnızca inandığı şeyler değil, yaptığı şeylerdir. İnsan bu kavramları çoğu zaman tanımlayarak değil, yaşayarak öğrenir. Bazen bir annenin susuşunda, bazen bir dedenin "bekle, vakti var" deyişinde, bazen bir mezar başında toprağın avuçtan kayışında.

Halk ritüelleri, sabrı ve tevekkülü bedeninin hafızasına işler. Taziye bunun en açık örneklerinden biridir. Ölüm karşısında insanın dili kısılır, cümleleri fakirleşir, akıl bir süre geriye çekilir. Taziye evi, acının toplumsal olarak taşındığı yerdir. Orada yemek yapılır, çay demlenir, Kur'ân okunur, sessizlik paylaşılır, gelen gidenin ayak sesi bile yasın parçasına dönüşür. "Allah sabır versin" cümlesi burada hazır bir kalıp gibi görünür, ama aslında ölümün açtığı boşluğa toplumun bıraktığı küçük bir taştır. O taş uçurumu kapatmaz, fakat insanın tamamen düşmesini engeller. Tevekkül de burada insanın ölüm karşısında kendi sınırlılığını kabul etmesidir. Ölümü yenemeyen insan, yas ritüelleriyle onu anlamın içine alır. Bu anlam bazen kırık, bazen titrek, bazen yetersizdir; yine de insanı çıplak felaket karşısında bütünüyle savunmasız bırakmaz.

Beklemek, halk kültüründe sabrın en yaygın biçimlerinden biridir. Fakat bu bekleyiş modern insanın trafik lambasında sıklıp telefona sarılması gibi hafif bir bekleyiş değildir. Köylü yağmuru bekler, çünkü tohum toprağın altında kendi vaktini ister. Kadın doğumu bekler, çünkü bedeninin takvimi insanın aceleciliğine uymaz. Balıkçı denizin sakinleşmesini bekler, çünkü dalgaya emir verilmez. Hasta şifayı bekler, çünkü beden bazen ilacın bile önünde kendi karanlık müzakeresini yapar. Asker yolu beklenir, gurbet yolu beklenir,

mahpus yolu beklenir, hasret haber bekler. Bu bekleyişlerin içinde sabır yalnızca zaman geçirmek değildir; insanın kendini zamana karşı bütünüyle kaybetmemesidir. Halk, zamanı saatle değil, çoğu zaman ritüelle ölçer: ekim zamanı, hasat zamanı, yaylaya çıkış, kışlık hazırlık, bayram, mevlit, cenaze, nişan, düğün, dönüş.

Gurbet, sabır ve tevekkülün en derin antropolojik sahalarından biridir. Gurbet yalnızca yer değiştirmek değildir; insanın sesinin, kokusunun, sofrasının, dilinin, mezarlığının, çocukluk yollarının yerinden kopmasıdır. Gurbete çıkan kişi çalışır, para gönderir, memleketi zihninde taşır, ama bir süre sonra iki yerde de eksik kalır. Memlekette kalanlar da sabrı öğrenir; kapıya bakarak, telefon bekleyerek, bayramı yarım yaşayarak, sofraya bir tabak fazla koyma alışkanlığını içinden atamayarak. Tevekkül burada "Allah korusun" cümlesinde, yol duasında, uğurlama ritüelinde, ardından dökülen suda, valize konan küçük yiyecekte yaşar. Bunlar basit folklorik ayrıntılar değildir; insanın belirsizlik karşısında kurduğu sembolik güven ağlarıdır. Gurbet, modern ekonominin yarattığı zorunlu ayrılığı halkın dua, sabır ve hafıza ile taşımaya çalışmasıdır.

Mevsimler de sabır öğretir. Geleneksel toplumda insan doğanın ritmine göre yaşar; tohumun, karın, yağmurun, güneşin, hayvanın, toprağın, denizin, ormanın kendi vakti vardır. Bu ritim insana beklemeyi öğretir. Bugünün hız kültürü her şeyi hemen ister; oysa toprak hemen cevap vermez. Kış sabır ister, çünkü karın altında hayat görünmez olur. Bahar tevekkül ister, çünkü her filiz tutmayabilir. Yaz emek ister, çünkü ürün kendiliğinden ambara girmez. Sonbahar muhasebe ister, çünkü insan ne ektiğini, ne biçtiğini, neyi eksik bıraktığını görür. Mevsimsel hayat, sabır ve tevekkülü soyut nasihat olmaktan çıkarıp gündelik düzenin içine koyar. İnsan doğaya bakarak haddini öğrenir; yağmuru çağırmadığını, güneşi durdurmadığını, toprağı zorla konuşturmadığını anlar.

Fakat halk ritüellerinin romantize edilmesi de ayrı bir tehlikedir. Her gelenek insanı korumaz; bazı gelenekler insanı susturur. Yas ritüeli acıyı paylaşabilir, ama bazen özellikle kadınların acısını belirli kalıplara hapsedebilir. Sabır, aile içi şiddete katlanmanın adı yapılabilir. Tevekkül, çocukların, kadınların, yoksulların, yaşlıların maruz kaldığı haksızlıkları görünmez kılabilir. "El âlem ne der", "kader böyleymiş", "sabret, yuvan dağılmasın", "büyüklerin vardır bir bildiği" gibi cümleler halk kültürünün karanlık odalarında dolaşır. Antropolojik bakış burada hem şefkatli hem acımasız olmalıdır. Halkın acıyı taşıma biçimlerini anlamalı, ama acıyı sürekli aynı insanların sırtına yükleyen ritüelleri de sorgulamalıdır. Gelenek merhem olabilir, ama bazen yaranın üstüne kirli bez de sarabilir.

Sabır ve tevekkülün antropolojik hakikati şudur: İnsan belirsizlik karşısında yalnız kalmamak için ritüel üretir. Ritüel, zamanın sertliğini yumuşatır, acıya biçim verir, bekleyişi toplumsallaştırır, korkuyu duaya çevirir, yokluğu hatırayla taşınabilir kılar. Fakat ritüel ahlâkî denetimini kaybederse, insanı büyütmez, küçültür. Sabır, halkın yüzyıllar boyunca geliştirdiği dayanma bilgeliğidir; tevekkül, insanın kendi sınırını gökle konuşarak kabul etmesidir. Ama her ikisi de haysiyetle birlikte düşünülmelidir. Haysiyetsiz sabır, ezilmişliğin folkloru olur. Sorumluluksuz tevekkül, kaderciliğin süslü mendili olur.

Heterobilim Okulu açısından halk ritüelleri, bir toplumun etik metabolizmasının sahadaki nabzıdır. Taziye evinde, gurbet uğurlamasında, yağmur duasında, hasat bekleyişinde, mevsim döngüsünde ve yas sofrasında sabır ile tevekkülün hem şifalı hem de zehirli biçimleri yan yana görünür. Mesele halkın ritüellerini küçümsemek değil, onların içindeki haysiyet damarını ayıklamaktır. Çünkü bazen bir köylünün yağmuru beklerken göğe bakışı, en kalın felsefe kitabından daha derin bir tevekkül taşır. Bazen bir annenin gurbetteki evladını beklerken yaptığı sessiz dua, sabrın bütün sözlüklerden daha eski tarifidir.

Filozof Kirpi: "Halk sabrı kitaplardan değil, taziye evinden, gurbet yolundan, kar altındaki tohumdan öğrenir; tevekkül de insanın denize, toprağa, ölüme ve bekleyişe karşı haddini bilme terbiyesidir."

Kamu Yönetimi: Liyakat, Kriz, Afet, Hesap Verebilirlik

Sabır ve tevekkül kamu yönetimi alanına girdiğinde kişisel erdem olmaktan çıkar, kurumsal sorumluluğun en sert sınavına dönüşür. Çünkü bireyin kalbindeki tevekkül ile devletin görev alanındaki tevekkül aynı şey değildir. İnsan kendi hayatında elinden geleni yaptıktan sonra sonucu Allah'a bırakabilir; fakat kamu yönetimi, milyonların canını, malını, hakkını, güvenliğini, sağlığını, eğitimini, adalet beklentisini ve geleceğini ilgilendiren alanlarda "tevekkül ettik" diyerek sorumluluğunu hafifletemez. Devletin tevekkülü olmaz; devletin planı, verisi, bütçesi, denetimi, liyakati, krize hazırlığı, afet senaryosu, risk haritası, müdahale kapasitesi ve hesap verme yükümlülüğü olur. Yönetici için tevekkül, ancak bütün tedbirler alındıktan, kurumlar ehil ellere teslim edildikten, bilimsel uyarılar dikkate alındıktan, kaynaklar doğru kullanıldıktan sonra kişisel bir iç edep anlamı taşıyabilir. Aksi hâlde tevekkül değil, ihmalin üzerine örtülen manevî bir battaniye vardır. O battaniye ısıtmaz, sadece çürümüşlüğü kokusunu bir süre saklar.

Kamu yönetiminin ahlâkî temeli liyakattir. Liyakat yoksa sabır ve tevekkül kelimeleri en baştan kirlenir. Çünkü liyakatsiz yönetim, önce kurumu zayıflatır, sonra krizi büyütür, en sonunda halka sabır tavsiye eder. Oysa yurttaş, beceriksizliğe sabretmek zorunda değildir. İnsanların vergileriyle ayakta duran bir kamu düzeninde görev, sadakat dağıtımının ganimeti değil, ehliyetin ve sorumluluğun emanetidir. Bir makama ehil olmayan kişi getirildiğinde, yalnızca bir kadro hatası yapılmış olmaz; toplumun güven dokusu kesilir. Hastanede yanlış yönetim hasta bedenine, okulda yanlış yönetim çocuk zihnine, belediyede yanlış yönetim şehir hayatına, afet kurumunda yanlış yönetim doğrudan can güvenliğine dokunur. Bu yüzden kamu yönetiminde liyakat, teknik bir ilke değil, ahlâkî bir zorunluluktur. Liyakatsizliğin olduğu yerde tevekkül değil, kamu hakkına ihanet vardır.

Kriz zamanları yönetimlerin gerçek yüzünü gösterir. Normal zamanlarda kurumlar kendini protokol, tabela, tören, sunum ve parlak raporlarla örtebilir; fakat kriz geldiğinde bütün süsler dökülür. Salgın, deprem, sel, yangın, ekonomik daralma, göç hareketi, güvenlik tehdidi, altyapı çöküşü, enerji krizi veya büyük bir sosyal panik anında kamu yönetiminin kasları sınanır. Kriz, yalanı sevmez; kriz, evrak üstündeki başarıyı sahada paramparça eder. Sabır burada yurttaştan istenen bir duygusal fedakârlık değil, yönetimin topluma borçlu olduğu soğukkanlı koordinasyonun tamamlayıcısıdır. Halk elbette paniklememelidir; fakat halkın paniklememesi için devletin dağılmaması gerekir. Kriz yönetemeyen devletin halktan sabır istemesi, yangını söndüremeyen itfaiyenin ev sahibine "metin olun" demesine benzer. Metanet değerlidir, ama suyun yerini tutmaz.

Afet yönetimi, tevekkül kavramının en çok istismar edildiği alanlardan biridir. Deprem, sel, yangın, heyelan, kuraklık gibi olaylar doğa ile insan yerleşimi arasındaki sert karşılaşmalardır. Elbette doğa tamamen insan iradesine boyun eğmez; fakat afetin felakete dönüşmesinde çoğu zaman yapılaşma, imar affı, denetimsizlik, rant baskısı, bilimsel uyarıların yok sayılması, kurumlar arası koordinasyonsuzluk ve geç müdahale belirleyici olur. Bu yüzden afet sonrası "kader" demek kolaydır, ama eksik kolonun, kaçak katın, gevşek denetimin, kaybolan bütçenin, dinlenmeyen bilim insanının, liyakatsiz atamanın, geciken yardımın ve eksik planın adını koymak zordur. Kamu yönetimi açısından tevekkül, afet öncesi tedbirin yerine geçemez. Fay hattını dua ile susturamazsın; dere yatağına yapılan binayı tevekkülle güvenli kılamazsın; denetimsiz yapıyı sabırla ayakta tutamazsın. Bazen en dindar cümle, en çıplak idarî günahı örter. İşte tehlike burada başlar.

Hesap verebilirlik, kamu yönetiminin vicdan kapısıdır. Hesap verilmeyen yerde sabır halktan istenir, sorumluluk ise buharlaşır. Bir kurum hata yaptığında, geciktiğinde, yanlış karar aldığında, kamu zararına yol açtığında, can kaybı yaşandığında veya hak ihlâli ortaya çıktığında ilk görev mazeret üretmek değil, gerçeği açıklamaktır. Kim karar verdi, hangi bilgiye dayanıldı, hangi uyarı dikkate alınmadı, hangi denetim yapılmadı, hangi kaynak nereye harcandı, hangi kişi görevini ihmal etti? Bu sorular sorulmadan tevekkül konuşulamaz. Çünkü tevekkül, hesabın yerine geçerse teoloji değil, idarî karartma olur. Sabır da soru sormayı ertelemenin

adı yapılamaz. Yurttaşın sabrı, devletin hesap verme borcunu iptal etmez. Tam tersine, sabırlı ve hukuk içinde hak arayan yurttaşın karşısına daha şeffaf bir kamu düzeni çıkmalıdır.

Kamu yönetiminde sabır kavramı, özellikle hizmet bekleyen yurttaş üzerinden kötüye kullanılır. Hastanede randevu bekleyen, mahkemede karar bekleyen, belediyede işlem bekleyen, sosyal yardım için kapı kapı dolaşan, okulda öğretmen eksikliğinin giderilmesini isteyen, afet sonrası çadır, su, gıda, ilaç bekleyen yurttaş sürekli "sabırlı olun" denir. Elbette bazı süreçler zaman ister; fakat kamu hizmetindeki yapısal gecikme sabırla meşrulaştırılmaz. Gecikme istisna değil de düzen hâline geldiyse, orada yurttaşın sabrı değil, idarenin kapasitesi tartışılmalıdır. Yurttaş devlete misafir değildir; kamu hizmetinin asli sahibidir. Devletin dili lütuf dili olamaz. "Bekleyin" diyen idare, niçin beklettiğini, ne kadar bekleteceğini, hangi çözümü ürettiğini ve kime hesap vereceğini de açıklamalıdır.

Bu bağlamda sabır, kamu yönetimi için yurttaş değil, yöneticinin kendi nefesine karşı öğrenmesi gereken bir ahlâk olabilir. Yönetici övgü beklememeli, eleştiriden kaçmamalı, hatayı saklamamalı, makamı kişisel ikbal alanı sanmamalıdır. Tevekkül de yönetici için sonuçları göğe havale etmek değil, görevini yaptıktan sonra kibirlenmemek anlamı taşımalıdır. Başarılı bir kamu yöneticisi, "Ben yaptım" diye şişmez; başarısız olduğunda "kader" diye saklanmaz. Başarıda kurumun emeğini, başarısızlıkta kendi sorumluluğunu görür. Bu basit gibi görünür, ama birçok yönetim kültürü tam tersini yapar: başarıyı lidere, hatayı kadere, gecikmeyi bürokrasiye, mağduriyeti halkın sabrına yazar.

Heterobilim Okulu açısından kamu yönetimi, etik metabolizmanın kurumsal bedene dönüşmüş hâlidir. Liyakat bu bedenın omurgasıdır, hesap verebilirlik akciğeridir, kriz yönetimi refleksidir, afet hazırlığı bağışıklık sistemidir. Sabır, bu bedende yurttaşın uyuturulması için değil, hukuka bağlı mücadelenin uzun nefesi için anlamlıdır. Tevekkül ise kamusal ihmali örtmek için değil, insanın her tedbirden sonra bile sınırlı olduğunu bilmesi için değerlidir. Kamu yönetiminin ahlâkî cümlesi şu olmalıdır: Önce tedbir, sonra sorumluluk, sonra denetim, sonra hesap; tevekkül bundan sonra insanın iç dünyasına ait olabilir. Bu sıra bozulduğunda kavramlar da devlet de çürür.

Filozof Kirpi: "Devlet tevekkül etmez, tedbir alır; halktan sabır isteyen her yönetici önce liyakatini, hesabını ve vicdanını masaya koymak zorundadır."

Hukuk: Geciken Adalet, Hak Arama, Yurttaş Haysiyeti

Sabır ve tevekkül hukuk alanına girdiğinde kavramların rengi değişir; artık yalnızca içsel dayanıklılıktan, kaderle kurulan ilişkiden veya ahlâkî olgunluktan söz etmeyiz, hakkın tanınması, devletin yükümlülüğü, yargının tarafsızlığı, usulün dürüstlüğü ve yurttaşın haysiyeti de masaya gelir. Hukukta sabır, bazen kaçınılmaz bir süreç disiplindir; dilekçe yazılır, delil toplanır, cevap beklenir, duruşma görülür, bilirkişi raporu gelir, itiraz edilir, istinaf ya da temyiz yolu işletilir. Hukuk, aceleyle değil usulle yürür. Fakat usul, adaletin yolu olmaktan çıkıp adaletin mezarlığına dönüşürse, sabır artık erdem değil, yurttaşın yüklenen kurumsal bir eziyet olur. "Adalet beklemek" başka şeydir, "adaletten bekletilerek mahrum bırakılmak" başka şeydir. Birincisinde hukukî olgunluk vardır; ikincisinde devletin vicdanı kan kaybeder.

Geciken adalet, yalnızca geç verilmiş bir karar değildir; insanın hayatına yayılmış bir belirsizlik rejimidir. Bir dosyanın yıllarca sürmesi, sadece kâğıtların rafta beklemesi anlamına gelmez; o dosyanın içinde bir evin huzuru, bir işçinin alacağı, bir kadının güvenliği, bir çocuğun geleceği, bir memurun itibarı, bir yurttaşın devlete olan güveni bekler. Mahkeme takvimindeki her erteleme, tarafların ruhunda başka bir ağırlık üretir. İnsan hakkını ararken zamanın duvarına çarparsa, bir noktadan sonra yalnızca karşı tarafla değil, sistemin kendisiyle de mücadele etmeye başlar. Hukukun en büyük sınavı burada başlar: Yurttaş hakkını ararken

devleti karşısında bir labirent olarak mı bulacak, yoksa adalete ulaşmasını sağlayan düzenli ve güvenilir bir yol olarak mı?

Sabır, hukuk mücadelesinde bütünüyle değersiz değildir. Aksine, hak arayan insanın sabra ihtiyacı vardır. Öfkeyle hareket eden, delil toplamadan konuşan, usulü küçümseyen, her gecikmeyi kişisel komplo sayan, hukukî dili terk edip intikam diline kayan kişi kendi davasını da zayıflatabilir. Bu anlamda sabır, hak arayan yurttaşın dağılmadan, ölçüsünü kaybetmeden, delilini düzenleyerek, iddiasını sağlamlaştırarak, usul içinde kalarak yürümesini sağlar. Sabır, burada pasiflik değil, hukukî disiplin demektir. Fakat bu disiplin, sistemin hantallığını aklamaz. Yurttaşa "sabırlı ol" deniliyorsa, devlet de "makul sürede yargılama" sorumluluğunu yerine getirmek zorundadır. Sabır tek taraflı bir yükümlülük değildir; hukuk düzeninin de yurttaşa karşı sabrı istismar etmeme borcu vardır.

Tevekkül ise hukuk alanında çok dikkatli kullanılmalıdır. Hakkını aramadan, dilekçe vermeden, delil toplamadan, itiraz süresini takip etmeden, tanıklarını bildirmeden, hukuki yolları işletmeden "tevekkül ettim" demek, hak arama iradesini zayıflatır. Tevekkül, hakkı terk etmek değildir. Tevekkül, insanın kendi üzerine düşen hukukî ve ahlâkî çabayı gösterdikten sonra sonucun tamamını kendi öfkesinin ya da korkusunun yönetimine bırakmamasıdır. İnsan mahkemeye başvurur, belgesini sunar, savunmasını yapar, haklılığını ortaya koyar; sonra hükmün kendi mutlak iradesinde olmadığını bilir. Bu olgunluk tevekküldür. Fakat baştan vazgeçmek, hakkını aramamak, zulmü kabullenmek, "nasıl olsa kader" diyerek adaletsizliği normalleştirmek tevekkül değil, hukuk bilincinin çöküşüdür.

Yurttaş haysiyeti, hukuk düşüncesinin merkezinde durmalıdır. Çünkü hukuk, yalnızca uyumsuzluk çözme mekanizması değildir; insanın devlet karşısında onurlu bir özne olarak tanınmasının en temel aracıdır. Yurttaş mahkeme kapısında, idare karşısında, kolluk önünde, tapu dairesinde, belediye bankosunda, sosyal güvenlik kurumunda ya da vergi idaresinde kendini değersiz hissetmemelidir. Hukuk devleti, yurttaşa lütuf dağıtan baba devlet değildir; yurttaşın hakkını tanıyan, işlemini gerekçelendiren, itiraz yolunu açık tutan, hatasını denetleyen ve keyfiliği sınırlayan düzendir. Haysiyet burada soyut bir kelime değildir; gerekçeli karar hakkıdır, savunma hakkıdır, mahkemeye erişim hakkıdır, masumiyet karinesidir, eşit işlem ilkesidir, idarenin şeffaflığıdır, makul sürede yargılanmadır, hak arama yollarının fiilen açık olmasıdır.

Geciken adalet, yurttaş haysiyetini iki yönden yaralar. Birincisi, insanı belirsizliğe mahkûm eder. Belirsizlik, hukukun psikolojik işkencesidir; insan ne suçsuzluğunu tam yaşayabilir, ne hakkını alabilir, ne geleceğini kurabilir. İkincisi, hukuka olan güveni aşındırır. İnsan bir kez "haklı olmak yetmiyor" duygusuna kapıldığında, hukukî düzenin ahlâkî zemini sarsılır. Bu sarsıntı yalnızca bireyin meselesi değildir; toplumun adalet duygusunu çürütür. Yurttaş, hakkın usulle değil güçle, delille değil tanıdıkla, normla değil nüfuzla yürüdüğüne inanmaya başlarsa, hukuk toplumsal barış üretmez, sinizm üretir. Bu noktada sabır artık yurttaşlık erdemi değil, toplumun hukuka duyduğu son güven kırıntısının tükenişidir.

Hukukta sabır ile itaat arasındaki çizgi de çok nettir. Sabır, usule uygun biçimde hakkını aramayı sürdürmektir. İtaat, haksızlığı kabullenip sesini kısmaktır. Sabır, mahkemeye saygıdır; itaat, keyfiliğe rızadır. Sabır, delilini toplamak, süreni takip etmek, dilekçeni vermek, kararın gerekçesini istemek, üst yargı yolunu kullanmaktır. İtaat, "devlet bilir", "mahkeme ne derse doğrudur", "uğraşma, başına iş alırsın" cümlelerinin karanlık terbiyesine girmektir. Hukuk devleti yurttaştan kör itaat değil, bilinçli hak arama bekler. Yurttaşın hakkını araması devlete düşmanlık değildir; tam tersine, hukuk devletinin canlı olduğunu gösteren en temel işarettir.

Bu nedenle sabır ve tevekkül hukukta ancak hak arama bilinciyle birleştiğinde anlamlıdır. Sabır, davayı sürdürme direnci olmalıdır; tevekkül, sonucun insanı içten çökertmemesi için bir sınır bilinci olmalıdır. Ama adaletin gecikmesini sabırla, hak gaspını tevekkülle, idarenin keyfiliğini kaderle, yargısal hantallığı "sistemin yoğunluğu" ile açıklamak hukuk fikrine ihanettir. Heterobilim Okulu açısından hukuk, etik metabolizmanın

kamusal sinir sistemidir; bu sistem yavaşladığında toplumun vicdan refleksleri de zayıflar. Adalet gecikirse yalnızca karar gecikmez; insanın devlete, topluma, hakikate ve kendi haysiyetine olan güveni de gecikerek ölür.

Filozof Kirpi: "Geciken adalete sabır demek, haksızlığın sırtına ahlâkî bir örtü sermektir; hak arayan yurttaşın tevekkülü susmak değil, sonuna kadar yürüdükten sonra haysiyetini mahkeme kapısında rehin bırakmamaktır."

Tevekkülün Patolojileri: Kadercilik, Tembellik, Sorumluluktan Kaçış

Tevekkül, kendi hakikatinde insanın haddini bilme ahlâkıdır; bozulmuş biçiminde ise insanın kendi sorumluluğundan kaçmak için göğe doğru açtığı sahte bir mazeret kapısıdır. Bu yüzden tevekkül kavramının patolojilerini konuşmadan sabır ve tevekkül otopsi tamamlanmış sayılmaz. Çünkü bazı kavramlar en çok güzel göründükleri yerde çürür. Tevekkül de böyledir. Dışarıdan bakıldığında sükûnet, iman, teslimiyet, iç huzur gibi görünür; fakat içi açıldığında bazen tembellik, korkaklık, iradesizlik, hesap vermeme, ihmali kutsama ve kaderciliği ahlâk diye pazarlama çıkar. Hakiki tevekkül, insanın elinden geleni yaptıktan sonra sonucu Allah'a bırakmasıdır. Sahte tevekkül ise insanın elinden geleni yapmadan sonucu Allah'a fatura etmesidir. Aradaki fark küçük görünür, ama ahlâkî uçurum tam buradadır.

Kadercilik, tevekkülün en yaygın ve en tehlikeli bozulma biçimidir. Kader inancı, insanın varlık içindeki sınırlılığını, bilgisi ve gücü dışındaki büyük alanı, hayatın insan iradesini aşan boyutunu anlamlandırabilir. Bu yönüyle kader, insanın kibirle şişmesini engelleyen derin bir metafizik çerçevedir. Fakat kadercilik başka bir şeydir. Kadercilik, insanın kendi ihmali, tembelliğini, korkusunu, plansızlığını, ahlâkî zaafını ve kurumsal sorumsuzluğunu "zaten böyle yazılmış" diyerek aklamasıdır. Bu zihniyet, insanı fail olmaktan çıkarıp olayların önünde sürüklenen edilgen bir varlığa dönüştürür. Kader inancı insanı haddini bilmeye çağırırken, kadercilik insanı görevini yapmamaya alıştıır. Birincisi iradeyi kibirden temizler, ikincisi iradeyi uyuşturur.

Tembellik de tevekkül kılığına girmeyi sever. Çalışmayan, düşünmeyen, hazırlanmayan, tedbir almayan, öğrenmeyen, riskleri hesaplamayan insan bazen çok rahat biçimde "tevekkül ettim" diyebilir. Oysa tevekkül, emeğin sonrasındaki teslimiyettir, emeğin yokluğundaki gevşeklik değildir. Tarlasını sürmeyen çiftçinin yağmur beklemesi tevekkül değildir. Ders çalışmayan öğrencinin sınav sonucunu kadere bağlaması tevekkül değildir. Denetim yapmayan yöneticinin afet sonrası "takdir böyleymiş" demesi tevekkül değildir. Hakkını aramayan kişinin "Allah büyüktür" diyerek hukukî süreçlerden kaçması tevekkül değildir. Bunların her biri, insanın sorumluluk alanından kaçıp kavramın arkasına saklanmasıdır. Tevekkül, insanı eylemden muaf tutmaz; eylemin sınırını ve sonucunu doğru yere koymayı öğretir.

Sorumluluktan kaçış, sahte tevekkülün en kirlî organıdır. İnsan bazen kendi payına düşeni görmek istemez. Hata yapmıştır, ama kabul etmez. İhmal etmiştir, ama yüzleşmez. Bir ilişkiyi yıpratmıştır, ama "nasip değilmiş" der. Çocuğunu dinlememiştir, ama "kaderi böyleymiş" der. Kurumu kötü yönetmiştir, ama "imtihan" der. Ekonomik haksızlığı beslemiştir, ama "rızk meselesi" der. Bu dil, ilk bakışta manevî görünebilir; fakat ahlâkî bakımdan çürüktür. Çünkü sorumluluk, insan olmanın temel yüküdür. İnsan yalnızca başına gelenlerden değil, sebep olduklarından, ihmal ettiklerinden, sustuklarından, ertelediklerinden, bozduklarından ve düzeltmekten kaçındıklarından da sorumludur. Tevekkül, bu sorumluluğu iptal edemez. Aksine hakiki tevekkül, sorumluluğu yerine getirdikten sonra başlar.

Bu patolojik tevekkül, bireysel düzeyde kişiyi zayıflatır, toplumsal düzeyde ise çürümeyi normalleştirir. Birey, "nasıl olsa elimden bir şey gelmez" demeye başladığında kendi kudretini küçültür. Bu cümle bir süre sonra psikolojik bir hapisaneye dönüşür. İnsan denemeyi bırakır, öğrenmeyi bırakır, itiraz etmeyi bırakır, hak

aramayı bırakır, kendini yenilemeyi bırakır. Böylece tevekkül, ruhu ferahlatacağı yerde ruhu uyuşturur. Toplumda ise aynı zihniyet daha büyük bir felaket üretir. Liyakatsizlik kaderle, yoksulluk imtihanla, hukuksuzluk sabırla, afet ihmali takdirle, eğitimde başarısızlık nasiple açıklanmaya başlar. Bir toplum, kendi ürettiği kötülükleri sürekli kadere havale ederse, sonunda kötülük üretme kabiliyetini bile kutsal sanır.

Tevekkülün patolojilerinden biri de hesap vermeme kültürüdür. Özellikle güç sahipleri bu kavramı çok sever. Çünkü tevekkül ve kader dili, sorumluluğu dağıtır, faili buharlaştırır, hatayı metafizik bir sisin içine saklar. Bir yönetici yanlış karar alır, ama sonuç kötü olunca "kader" der. Bir kurum görevini yapmaz, ama bedeli ağır olunca "takdir-i ilâhî" der. Bir patron işçinin hakkını vermez, ama ona "rızıkına razı ol" der. Bir aile büyüğü çocuğun iradesini ezer, ama "hayırlısı böyle" der. Böyle durumlarda kavram artık imanî bir derinlik taşımaz; güç ilişkilerini koruyan bir zırh hâline gelir. Heterobilim Okulu'nun sert hükmü burada açıktır: Faili gizleyen tevekkül, tevekkül değil, ahlâkî kaçakçılıktır.

Hakiki tevekkül ise bütün bu patolojilerin karşısında bambaşka bir insan tipi kurar. Bu insan önce düşünür, sonra emek verir, sonra tedbir alır, sonra sorumluluğunu üstlenir, sonra hakkını arar, sonra sonucu kendi benliğinin mutlak egemenlik alanı olmaktan çıkarır. Başarırsa kibirlenmez, kaybederse kendini yok etmez. Çünkü tevekkül ona şu ölçüyü öğretmiştir: Ben elimden geleni yapmakla yükümlüyüm; sonucu mutlak biçimde yönetmekle değil. Bu ölçü insanı gevşetmez, tam tersine daha ciddi kılar. Çünkü artık eylem, panikten değil sorumluluktan doğar. Çaba, gösterişten değil ahlâktan beslenir. Sonuç, nefsin tahtı olmaktan çıkar.

Bu nedenle tevekkülü kadercilikten, tembellikten ve sorumluluktan kaçıştan ayırmak zorundayız. Tevekkül eylemin alternatifi değildir; eylemin ahlâkî tamamlayıcısıdır. Tedbirsiz tevekkül, kavramın sahte cesedidir. Emeksiz tevekkül, tembelliğin ibadet kıyafeti giymiş hâlidir. Hesapsız tevekkül, kamu ve insan sorumluluğunun gaspidir. Heterobilim Okulu açısından tevekkül, etik metabolizmanın kibri temizleyen organıdır; fakat bu organ zehirlenirse insanı arındırmaz, uyuşturur. Tevekkül insanı yerinden kaldırmalı, elini işe, aklını tedbire, vicdanını sorumluluğa, kalbini Allah'a bağlamalıdır. Bunlardan biri eksikse, tevekkül değil, kavramın hasta gölgesi konuşuyordur.

Filozof Kirpi: "Tevekkül, çalışmayanın göğe attığı boş dilekçe değil; emeğini tamamlayan insanın sonucunu nefsinin küçük mahkemesinden çıkarıp hakikatin büyük ufkuna bırakmasıdır."

Sabrın Patolojileri: Öğrenilmiş Çaresizlik, Suskunluk, İtaat

Sabır, hakiki anlamında insanın zaman, acı, gecikme, kayıp ve haksızlık karşısında dağılmadan kalabilme kudretidir; fakat her kudret gibi o da bozulabilir, eğrilebilir, kötü ellerde insanın aleyhine çalıştırılabilir. Sabrın patolojileri tam burada başlar. Bir kavram, insanı ayakta tutmak için doğmuşken, onu yere çivilemeye başlıyorsa artık erdem değil, hastalık üretir. Sabır, haysiyetle birleştiğinde dirençtir; korkuyla birleştiğinde suskunluk olur. Sabır, umutla birleştiğinde sebat doğurur; çaresizlikle birleştiğinde ruhu uyuşturur. Sabır, adalet talebiyle birleştiğinde insanı olgunlaştırır; iktidar, aile, cemaat, piyasa ve bürokrasi tarafından sürekli zayıfa öğütlendiğinde itaati ahlâk zannettirir. Bu yüzden sabrı yüceltmeden önce hangi sabırdan söz ettiğimizi sormak gerekir: İnsanî dayanıklılıktan mı, yoksa ezilmişliğin terbiyeli görünümünden mi?

Öğrenilmiş çaresizlik, sabrın en karanlık patolojilerinden biridir. İnsan defalarca denemiş, kapılar yüzüne kapanmış, hakkı ertelenmiş, emeği görünmemiş, sesi duyulmamış, itirazı cezalandırılmış, umudu alaya alınmışsa, bir süre sonra mücadele etmeyi bırakabilir. Artık yalnızca dışarıdaki engel değil, içerideki inanç da kırılmıştır. Kişi "ne yapsam değişmez" demeye başlar. Bu cümle, çaresizliğin iç anayasasıdır. Böyle bir insan sabrediyor gibi görünür, ama aslında ruhu mücadele kabiliyetini kaybetmiştir. Bekler, fakat bekleyişinde

umut yoktur. Susar, fakat susuşunda bilgelik yoktur. Katlanır, fakat katlanışında haysiyet yoktur. Bu, sabır değil, içe çökmüş bir yenilgidir. En tehlikelisi de şudur: Toplum bu yenilgiyi "olgunluk" diye alkışlayabilir. İnsan kırılmıştır, fakat çevresi ona "ne kadar sabırlı" der. Acı estetikleştirilir, çaresizlik erdemleştirilir, teslimiyet ahlâk diye paketlenir.

Suskunluk da sabrın sık sık karıştırıldığı bir başka hastalıklı biçimdir. Her susuş sabır değildir. Bazen insan edebinden susar, sözün zamanı gelmediği için susar, öfkesini haksızlığa çevirmemek için susar, başkasını incitmek için susar. Bu susuşlarda bir ahlâk vardır. Fakat bazen insan korkudan susar, yalnız kalmaktan korktuğu için susar, dışlanmamak için susar, makamdan, aileden, cemaatten, devletten, patrandan, öğretmenden, babadan çekindiği için susar. Bu susuş sabır değil, iç iktidarın zaferidir. İnsanın sesi önce dışarıda kesilir, sonra içeride kısılır. Bir süre sonra kişi neye itiraz edeceğini bile unuttur. Haksızlığı tanır, ama adını koymaz. Acıyı hisseder, ama cümleye çeviremez. Kızgınlığını bastırır, sonra kendini suçlar. İşte sabır burada ruhun terbiyesi değil, ruhun sansürüdür.

İtaat, sabrın en siyasal patolojisidir. Ailede "büyüklerine karşı gelme", okulda "öğretmen ne derse doğrudur", cemaatte "hikmetinden sual olunmaz", işyerinde "ekmek kapın burası", devlette "fazla kurcalama", siyasette "zamanı değil" gibi cümleler, sabır kelimesinin etrafında görünmez bir itaat disiplini kurar. Bu disiplin insanı açıkça dövmez, çoğu zaman ona ahlâklı görünmeyi öğretir. Başını eğmeyi nezaket, hakkını aramamayı olgunluk, korkuyu edep, suskunluğu sabır, boyun eğmeyi tevekkül gibi gösterir. Böylece insan kendi zincirini kendisi taşır, hatta bazen o zinciri ahlâkî bir aksesuar gibi sever. İtaatin en başarılı hâli, zorbalığın dışarıdan dayatılmadığı, içeriden benimsetildiği hâldir. Kişi artık "bana haksızlık yapıyor" demez; "ben sabretmeliyim" der. Bu cümle, eğer haysiyetle kurulmamışsa, insanın kendi mezar taşına yazdığı ilk satırdır.

Sabrın patolojikleştiği toplumlarda itiraz kasları zayıflar. İnsanlar haksızlığı görür, ama tepki vermeyi erteler. Adalet gecikir, "sabır" denir. Maaş yetmez, "şükret" denir. Liyakat çiğnenir, "nasip" denir. Çocuk aşağılanır, "büyüklerine saygı" denir. Kadın ezilir, "yuvan dağılmasın" denir. Yurttaş bekletilir, "devlet işi böyle" denir. Her seferinde kavramlar küçük bir pansuman gibi kullanılır, fakat yara temizlenmez. Toplum bir süre sonra yarayla yaşamayı öğrenir. Daha kötüsü, yarayı bedeninin doğal parçası sanmaya başlar. İşte toplumsal uyuşma böyle kurulur: Sabır, haksızlığa tepki vermeme alışkanlığına dönüşür; suskunluk, ortak davranış biçimi olur; itaat, kültürel erdem gibi pazarlanır.

Burada kritik ayırım şudur: Hakiki sabır, insanı eylemden koparmaz; eylemin süresini uzatır. Patolojik sabır ise insanı eylemden düşürür. Hakiki sabır, hak aramayı daha olgun, daha dikkatli, daha uzun soluklu kılar. Patolojik sabır, hak arama arzusunu öldürür. Hakiki sabır, öfkeyi adalet diline çevirir. Patolojik sabır, öfkeyi insanın içine gömer ve orada zehir hâline getirir. Hakiki sabırda haysiyet vardır; patolojik sabırda alışma vardır. Hakiki sabır insanı diri tutar; patolojik sabır insanı yönetilebilir kılar. Bu yüzden sabır her zaman övülmemelidir. Bazen bir insana "sabret" demek yerine "artık konuş" demek gerekir. Bazen "bekle" demek yerine "hakkını ara" demek gerekir. Bazen "metin ol" demek yerine "bu zulme razı olma" demek gerekir.

Sabrın tedavisi sabrı inkâr etmek değildir; sabrı haysiyetle yeniden kurmaktır. Çocuklara, kadınlara, yoksullara, işçilere, yurttaşlara, öğrencilere, hastalara, mahkeme kapısında bekleyenlere, işsiz gençlere yalnızca sabır öğretmek yetmez; hak arama, sınır koyma, itiraz etme, delil toplama, dayanışma kurma, söz üretme, gerekirse hayır deme cesareti de öğretilmelidir. Çünkü sabır, hakikatin yanında duruyorsa erdemdir; zalimin işini kolaylaştırıyorsa ahlâksızlığın süslü adıdır. Heterobilim Okulu açısından sabır, etik metabolizmanın direnç dokusudur; fakat bu doku zehirlenirse insanın bağıışıklığı değil, uyuşması artar. Sabır, ruhu diri tutmalı; onu itaatin bodrum katına kapatmamalıdır.

Filozof Kirpi: "Sabır, haysiyetin uzun nefesidir; fakat haksızlığa alışmış suskunluk sabır değil, ruhun kendi zincirini ahlâk sanmasıdır."

Heterobilim Okulu: Etik Metabolizma İçinde Tevekkül ve Sabır

Heterobilim Okulu açısından sabır ve tevekkül, insanın iç dünyasına asılmış iki süslü ahlâk levhası değildir; etik metabolizmanın çalışan, aksayan, zehirlenen, temizlenen iki temel organıdır. Metabolizma nasıl bedende alınanı dönüştürür, zararlıyı ayıklar, faydalıyı dolaşıma katar, fazlayı atar ve hayatı sürdüren dengeyi kurarsa, etik metabolizma da insanın yaşadığı acıyı, gecikmeyi, belirsizliği, haksızlığı, emeği, yenilgiyi, başarıyı, korkuyu ve umudu ahlâkî biçime dönüştürür. Sabır bu metabolizmada dağılmayı önleyen direnç dokusudur; tevekkül ise sonucu mutlak sahiplenme kibrini temizleyen iç arıtma organıdır. Biri zamanın baskısı altında ruhu tutar, diğeri sonucun cazibesi karşısında benliği terbiye eder. Bu iki kavram birlikte çalışmadığında insan ya aceleciliğin elinde parçalanır ya da sonucu putlaştıran bir benlik sarhoşluğuna kapılır.

Heterobilim Okulu'nun etik metabolizma anlayışı, ahlâkî kuru öğütler toplamı olarak görmez. Ahlâk, yaşanan şeyin içinden geçerken bozulmadan kalabilme kabiliyetidir. İnsan acıyla karşılaşır, fakat acı onu zalimleştirmemelidir. İnsan bekler, fakat bekleyiş onu içten çürütmemelidir. İnsan çalışır, fakat emeği narsistik bir tapınağa dönüşmemelidir. İnsan kaybeder, fakat kayıp onu haysiyetsizliğe sürüklememelidir. İnsan kazanır, fakat zafer onu kibirli bir putpereste çevirmemelidir. İşte sabır ve tevekkül burada devreye girer. Sabır, acının ve gecikmenin ham maddesini olgunluk, direnç ve sebat hâline getirir. Tevekkül, emeğin ve sonucun ham maddesini edep, sınır bilinci ve iç sükûnet hâline dönüştürür. Bu dönüşüm gerçekleşmiyorsa kavramlar sadece dilde kalır; dilde kalan ahlâk ise ilk kriz anında dökülür.

Sabır, etik metabolizmanın zamanla ilişkisini düzenler. İnsan zamana karşı sabırsızdır; hemen iyileşmek, hemen kazanmak, hemen anlaşılacak, hemen sevilme, hemen sonuç almak ister. Oysa varlık, insanın aceleciliğine göre çalışmaz. Tohumun vakti, yaranın kabuk bağlama süresi, çocuğun büyümesi, bilginin zihinde yer etmesi, adalet arayışının olgunlaşması, toplumsal değişimin mayalanması zaman ister. Sabır, insanı bu zamanın içinde dağılmaktan korur. Fakat Heterobilim Okulu sabrı kör bir bekleyiş olarak değil, haysiyetli süreklilik olarak kavrar. Sabır, beklerken çürümemektir. Sabır, gecikirken ilkedden vazgeçmemektir. Sabır, haksızlık karşısında öfkeyi intikam zehrine çevirmeden adalet talebine dönüştürmektir. Sabır, insanın kendi içindeki panik hayvanını dizginleyip, vicdanını yolda tutmasıdır.

Tevekkül ise etik metabolizmanın sonuçla ilişkisini düzenler. İnsan eyleminin sonucunu ister; bu insanca bir şeydir. Fakat sonucu bütünüyle kendine mal etmeye başladığında, kendi benliğini küçük bir ilâh gibi kurar. "Ben yaptım, ben başardım, ben belirledim, ben kontrol ettim" diyen benlik, emeği ahlâktan koparıp egonun vitrini hâline getirir. Tevekkül bu vitrini kırar. İnsana emeğini küçümsemeyen, sonucunu putlaştırmadan yaşamasını öğretir. Tevekkül, başarının sarhoşluğuna da yenilginin karanlık kendilik nefretine de karşı bir iç denge üretir. İnsan elinden geleni yapar; aklını kullanır, tedbir alır, çalışır, hakkını arar, sorumluluğunu üstlenir. Sonra bilir ki sonuç yalnızca onun avucunda değildir. Bu bilgi insanı tembelleştirmez; tersine daha temiz bir eylem ahlâkına çağırır.

Etik metabolizmanın bozulduğu toplumlarda sabır ve tevekkül de bozulur. Sabır, haysiyetli dayanıklılık olmaktan çıkar, öğrenilmiş çaresizliğe dönüşür. Tevekkül, sınır bilinci olmaktan çıkar, sorumluluktan kaçışa dönüşür. Böyle toplumlarda yurttaşın sabır, yöneticiye mazeret düşer. Yoksula kanaat, zengine imtiyaz düşer. Çocuğa susmak, büyüğe buyurmak düşer. İşçiye beklemek, patrona büyüme düşer. Mahkeme kapısında bekleyen insana sabır öğütlenir, ama adaleti geciktiren sisteme hesap sorulmaz. Afet mağduruna tevekkül telkin edilir, ama denetimsizliği üreten idare sorgulanmaz. Heterobilim Okulu bu noktada kavramların ahlâkî bağlılığını savunur: Sabır ve tevekkül, güçsüzleri susturan değil, güç sahiplerini de sorumluluğa çağıran kavramlar olmalıdır.

Bu nedenle Heterobilim Okulu'nda tevekkül ve sabır, sadece bireysel erdemler değil, toplumsal teşhis araçlarıdır. Bir toplumun sabrı kimden istediğine bakarak o toplumun adalet düzeyi anlaşılır. Bir toplumun tevekkülü hangi hataların üstünü örtmek için kullandığına bakarak o toplumun sorumluluk ahlâkı ölçülür. Eğer sabır sürekli mağdura, tevekkül sürekli güçsüze, kanaat sürekli yoksula, suskunluk sürekli çocuğa, itaat sürekli yurttaşla öğretiliyorsa, etik metabolizma hastalanmıştır. Sağlıklı metabolizmada sabır herkese düşer, ama özellikle güç sahibine düşen sabır, eleştiriye tahammüldür. Tevekkül herkese düşer, ama özellikle yöneticiye düşen tevekkül, görevini yaptıktan sonra kibirlenmemektir. Kanaat herkese düşer, ama özellikle zengine düşen kanaat, hırsını sınırlamaktır.

Heterobilim Okulu bu iki kavramı bir direniş ahlâkı içinde yeniden kurar. Sabır, susmak değildir; hakikatin uzun yolunda nefesi tükenmeden yürümektir. Tevekkül, vazgeçmek değildir; emeğini tamamladıktan sonra sonucu nefsin put hanesinden çıkarmaktır. Sabır, insanı zamana karşı diri tutar; tevekkül, insanı sonuca karşı temiz tutar. Sabır olmadan mücadele ilk engelde dağılır. Tevekkül olmadan mücadele kendi başarısına tapmaya başlar. **Sabır, ruhun kemiğidir; tevekkül, benliğin freni. Biri direnç verir, diğeri ölçü verir. Biri insanın içindeki panik yangını söndürür, diğeri egonun sarayına su basar.**

Sonuçta Heterobilim Okulu için sabır ve tevekkül, etik metabolizmanın iki büyük arındırma işlemidir. Sabır, acıyı haysiyete dönüştürür; tevekkül, emeği kibirden arındırır. Sabır, insanın yolda kalmasını sağlar; tevekkül, insanın kendini yolun sahibi sanmasını engeller. Bu ikisi birlikte çalıştığında insan ne çaresizce boyun eğer ne de narsistik biçimde dünyaya hükmetmeye kalkar. Çalışır, bekler, itiraz eder, hakkını arar, gerektiğinde susar, gerektiğinde konuşur, sonuç geldiğinde şırmaz, sonuç geciktiğinde çürümez. Etik metabolizmanın sağlığı biraz da burada belli olur: İnsan acıdan ne çıkarıyor, sonuçtan ne yapıyor? Sabır acıyı haysiyete çeviremiyorsa eksiktir; tevekkül sonucu kibirden temizleyemiyorsa sahtedir.

25

Filozof Kirpi: "Sabır, etik metabolizmanın acıyı haysiyete çeviren sabırlı işçisidir; tevekkül ise emeğin üstüne çöken ego pasını temizleyen sessiz vicdan asididir."

Sonuç: Sabır Susmak Değil, Tevekkül Vazgeçmek Değildir

Sabır ve tevekkül üzerine yapılan bu otopsinin sonunda elimizde iki kavramdan daha fazlası kalır; insanın kaderle, zamanla, emekle, acıyla, haysiyetle ve adaletle kurduğu bütün ilişkinin ahlâkî haritası belirir. Sabır, halk dilinde çok söylendiği için yıpranmış, tevekkül dinî bir kelime olarak çok tekrarlandığı için çoğu zaman kolaycı bir kabullenişin gölgesine çekilmiştir. Oysa bu iki kavramın içi doğru açıldığında bambaşka bir hakikat görünür. Sabır, susmak değildir; insanın zamanın baskısı altında çözülmemesidir. Tevekkül, vazgeçmek değildir; insanın kendi payına düşeni yaptıktan sonra sonucu nefsinin mutlak mülkü hâline getirmemesidir. Biri insanı acının karşısında diri tutar, diğeri sonucu putlaştıran benliği terbiye eder. Bu yüzden sabır ve tevekkül, pasifliğin değil, olgunlaşmış iradenin iki ayrı disiplini.

Sabır, çoğu zaman beklemekle karıştırılır. Fakat her bekleyiş sabır değildir. Korkudan beklemek, çaresizlikten beklemek, susturulduğu için beklemek, hakkını aramaya cesaret edemediği için beklemek, düzenin karşısında yalnız bırakıldığı için beklemek, sabır değil, yaralanmış bir ruh hâlidir. Hakiki sabır, insanın doğru şey uğruna uzun süre ayakta kalabilmesidir. Öğrenmenin, sevmenin, iyileşmenin, hak aramanın, adalet istemenin, çocuk büyütmenin, metin yazmanın, toplum inşa etmenin, insan kalmanın zamanı vardır. Bu zaman bazen insanı yorar, bazen kırar, bazen içinden geçirir. Sabır, bu geçişte insanın kendi haysiyetini elden çıkarmamasıdır. Sabır, öfkeyi inkâr etmez; öfkeyi adalet diline çevirir. Acıyı yok saymaz; acının insanı zalimleştirmesine izin vermez. Gecikmeyi kutsamaz; gecikmeye rağmen hakikatin yolunu terk etmez.

Tevekkül de çoğu zaman yanlış anlaşılır. Tevekkül, işi bırakmak, mücadeleden çekilmek, hakkını aramamak, sorumluluğu göğe havale etmek, başarısızlığı kadere fatura etmek değildir. Tevekkül, eylemin sonundaki ahlâkî edep hâlidir. İnsan çalışır, düşünür, tedbir alır, mücadele eder, delil toplar, hakkını arar, toprağını sürer, çocuğunu yetiştirir, kurumu yönetir, sözü söyler, emeğini ortaya koyar. Sonra bilir ki sonuç bütünüyle onun avucunda değildir. Bu bilgi insanı tembelleştirmez; aksine onu daha sahici bir eyleme çağırır. Çünkü tevekkül eden insan panikten değil sorumluluktan hareket eder. Sonucu kontrol edemeyeceği için işi bırakmaz; kontrol edebileceği alanı daha temiz, daha dikkatli, daha ahlâklı kurar. Tevekkül, insanın yapabileceğini yapması, yapamayacağını da kibirle zorlamamasıdır.

Bu çalışmanın bütün eksenlerinde aynı büyük ayırım kendini gösterdi: Hakiki kavram ile bozulmuş kavram arasındaki fark. Sabır haysiyetle birleştiğinde dirençtir; korkuyla birleştiğinde suskunluktur. Sabır adaletle birleştiğinde uzun soluklu mücadeledir; çaresizlikle birleştiğinde toplumsal uyuşmadır. Tevekkül emekle birleştiğinde iç dengedir; tembellikle birleştiğinde kaderciliktir. Tevekkül sorumlulukla birleştiğinde insanı kibirden arındırır; sorumluluktan kaçışla birleştiğinde ihmali kutsar. Bu yüzden sabır ve tevekkül tek başına güzel kelimeler değildir. Onları güzel ya da çirkin yapan şey, hangi bağlamda, kim tarafından, kime karşı ve hangi amaçla kullanıldıklarıdır.

Bir anne evladının hastane kapısında beklerken sabır gösterdiğinde bu insanlığın en yüce hâllerinden biridir. Ama bir yurttaş yıllarca adalet beklemeye mahkûm edildiğinde ve ona sadece "sabret" denildiğinde, bu erdem değil, kurumsal haksızlıktır. Bir çiftçi toprağı ekip yağmuru beklediğinde tevekkülün kadim bilgeliğini yaşar. Ama kamu yöneticisi tedbir almadan, denetim yapmadan, liyakati sağlamadan, kriz planı kurmadan felaketin ardından "kader" dediğinde, bu tevekkül değil, sorumluluğun dinî kelimelerle kaçırılmasıdır. Bir işçi emeğinin karşılığını isterken sabırsız sayılıyorsa, bir yoksula sürekli kanaat öğretilirken zenginin hırsı kutsanıyorsa, bir çocuğun sorusu "terbiyesizlik" diye bastırılıyorsa, bir kadının acısına "yuvan için sabret" deniliyorsa, kavramlar artık ahlâk üretmiyor, tahakküm üretiyor demektir.

26

Bu nedenle sabır ve tevekkülün yeniden haysiyetle, emekle ve adaletle bağlanması gerekir. Sabır, insanı suskunluğa değil, dirençli bir ahlâka çağırmalıdır. Tevekkül, insanı vazgeçişe değil, sorumluluğunu tamamladıktan sonra iç sükûnete çağırmalıdır. Çocuğa sabır öğretilen soru sorma hakkı korunmalıdır. Yurttaşa sabır tavsiye edilecekse adaletin yolu açık tutulmalıdır. Yoksula kanaat söylenecekse zenginin hırsı da frenlenmelidir. Halka tevekkül öğütlenecekse yöneticinin hesabı da sorulmalıdır. Aksi hâlde kavramlar yukarıdan aşağıya inen ahlâkî sopalara dönüşür. Oysa hakiki ahlâk yalnız zayıfa yük bindirmez; güçlüye de sınır çizer.

Heterobilim Okulu açısından sabır ve tevekkül, etik metabolizmanın iki büyük arındırıcı kuvvetidir. Sabır, acıyı haysiyete dönüştürür. Tevekkül, emeği kibirden temizler. Sabır insanı zamana karşı diri tutar. Tevekkül insanı sonuca karşı ölçülü kılar. Sabır olmadan mücadele ilk darbeye dağılır. Tevekkül olmadan mücadele kendi başarısına tapmaya başlar. Sabır insanın içindeki panik hayvanını dizginler. Tevekkül insanın içindeki küçük tanrı hevesini indirir. İkisi birlikte çalıştığında insan ne edilgen bir kader mahkûmu olur ne de dünyayı avucunda tutabileceğini sanan zavallı bir kontrol mühendisi. İnsan yürür, emek verir, bekler, itiraz eder, hakkını arar, dua eder, susması gereken yerde susar, konuşması gereken yerde konuşur, sonunda da ne başarısını putlaştırır ne yenilgisinde kendini yok eder.

Son hüküm şudur: Sabır susmak değildir; sabır, haysiyetini kaybetmeden zamanın içinden geçmektir. Tevekkül vazgeçmek değildir; tevekkül, emeğini tamamladıktan sonra sonucu nefsinin küçük tahtından indirmektir. Sabır zulme razı olmak değildir; adalet yolunda dağılmamaktır. Tevekkül ihmali örtmek değildir; tedbirden sonra haddini bilmektir. Sabır, çocuğun sesini kısmak değil, onun hakikate uzun yoldan yürüyebilmesini sağlamaktır. Tevekkül, yoksula susmayı öğretmek değil, insana emeğini kibirden korumayı öğretmektir. Bir toplum bu ayrımları kaybederse kavramlar çürür, ahlâk çürür, hukuk çürür, kamu yönetimi

çürür, insanın içindeki direnç dokusu çürür. Ama bu ayrımları yeniden kurarsa sabır zincir olmaktan çıkar, omurga olur; tevekkül kaçış olmaktan çıkar, ölçü olur.

Filozof Kirpi: "Sabır, suskunların mezar taşı değil, haysiyetin uzun yürüyüşüdür; tevekkül ise vazgeçenin bahanesi değil, emeğini tamamlamış insanın nefsinin sonuç tahtından indirme terbiyesidir."